

НАЦІОНАЛЬНИЙ
БАНК
УКРАЇНИ

ЗВІТ ПРО ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ

червень 2016

Зміст

Вступ	3
Ключові висновки	4
Карта ризиків банківського сектору	6
Зовнішні умови та ризики	8
Внутрішні умови та ризики	11
Макроекономічні умови та ризики	12
Ризики фіскального сектору	14
Ризики реального сектору	17
Ризики ринку нерухомості	22
Вставка: реструктуризація валютної іпотеки - необхідність компромісу	25
Ризики домогосподарств	26
Умови та ризики банківського сектору	29
Структурні зміни	30
Фондування	32
Кредитні ризики	35
Юридичні ризики	38
Фінансові результати та капіталізація	41
Перспективи відновлення кредитування	44
Зміни регуляторного середовища у 2015 році – першому півріччі 2016 року	47
Рекомендації	50
Додаткові тематичні матеріали	53
Державні банки: масштабних реформ не уникнути	54
Вставка: світовий досвід роботи державних банків	59
Стрес-тестування найбільших банків: методологічні підходи	60
Абревіатури та скорочення	64

Вступ

Національний банк України пропонує вашій увазі перший Звіт про фінансову стабільність. Його мета – ідентифікувати ризики фінансової стабільності в Україні, проаналізувати їхній вплив на фінансову систему та економіку країни та надати рекомендації щодо посилення фінансової стабільності.

Звіт про фінансову стабільність разом із Інфляційним звітом є ключовими публічними документами багатьох центральних банків світу. Національний банк готуватиме ЗФС та розміщуватиме його на своїй сторінці Офіційного інтернет-представництва двічі на рік.

Особливістю ЗФС є зосередження на ризиках та рекомендаціях. Навіть якщо ймовірність виникнення шоку низька, але потенційний негативний вплив значний, ризик та його наслідки мають бути відображені у ЗФС.

Перший випуск ЗФС побудований за класичною структурою, якої дотримується більшість центральних банків: покроковий аналіз ключових секторів економіки (реального, фіскального, домогосподарств, ринку нерухомості, банківського, зовнішнього середовища) з метою виявлення ризиків для фінансової системи. Головну увагу приділено ризикам, які виникають безпосередньо в банківській системі – кредитному, достатності капіталу, ліквідності, прибутковості.

Як і більшість центральних банків, Національний банк вважає за пріоритет досягнення та підтримку цінової стабільності в державі. Відповідно до Закону України “Про Національний банк України” регулятор у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, у тому числі стабільності банківської системи. Тому пильна увага приділяється стану фінансової системи загалом та аналізу і протидії ризикам, які можуть порушити її стійкість.

ЗФС адресовано учасникам фінансового ринку та аудиторії, яка цікавиться проблематикою фінансової стабільності. ЗФС дає змогу економічним агентам розважливіше оцінити ситуацію на ринках та утриматися від прийняття на себе непередбачених ризиків. Також ЗФС містить низку рекомендацій органам влади щодо дій та заходів, реалізація яких, на думку Національного банку, є необхідною для укріплення фінансової стабільності та мінімізації ризиків.

Аналіз ґрунтується на наявних даних на дату його підготовки, тому період аналізу для окремих індикаторів може бути різним.

Ключові висновки

Протягом 2014–2015 років українська економіка та банківський сектор пройшли найглибшу кризу за часів незалежності. Це було обумовлено як військовим конфліктом та анексією Росією українських територій, так і масштабними структурними дисбалансами, акумульованими протягом останнього десятиліття. Додатковим джерелом проблем було те, що банківський сектор тривалий час залишався без належного регулювання та ефективного нагляду. Це призвело до стрімкого зростання кількості установ, які не мали наміру виконувати функції класичного фінансового посередництва і розглядалися акціонерами виключно як інструмент фінансування пов'язаних бізнесів. Негативну роль у погіршенні фінансового стану банків відіграла правова незахищеність кредиторів. Реструктуризація фінансового сектору та перезапуск банківської системи, що відбуваються сьогодні, викривають багато фундаментальних проблем і засвідчують вкрай високу вартість для економіки від зволікання із прийняттям соціально-непопулярних, проте необхідних рішень.

Фінансовий сектор залишається вразливим до можливих зовнішніх та внутрішніх шоків. Стійкість банківського сектору поступово відновлюється протягом 2016 року, проте темпи оздоровлення значною мірою залежатимуть від реалізації зовнішніх ризиків і здатності їх мінімізувати.

Зовнішні умови для економіки та фінансового сектору залишаються складними через продовження агресії Росії на сході, погіршення умов торгівлі України, високу волатильність та непередбачуваність цін на основні експортні товари, що донедавна створювало тиск на валютний ринок. Макроекономічні ризики для фінансової стабільності знижуються, НБУ та незалежні експерти очікують економічного зростання у 2016 році та в середньостроковому періоді, але наголошують на тому, що в поточному році відновлення економіки буде повільним.

Зниження макроекономічних ризиків сприяло частковій нормалізації роботи банківського сектору. Довіра до вітчизняних банків поступово відновлюється – приріст гривневих депозитів населення спостерігається із квітня 2015 року, а із грудня зростають валютні депозити. Очікується, що ця тенденція збережеться протягом 2016 року, а депозитна база банків у цілому за рік зросте на 10%. Протягом наступних кількох років триватиме перебалансування ресурсної бази комерційних банків. Банки будуть меншою мірою покладатися на зовнішнє фінансування і фокусуватися на депозитах корпоративного сектору та домогосподарств.

Банківське кредитування буде обмеженим протягом 2016 року, незважаючи на те, що ліквідність банківського сектору перебуває на історично найвищому рівні. Ключові ризики, що стримують відновлення кредитування банками: значне боргове навантаження підприємств, досі слабка платоспроможність більшості секторів економіки та високі юридичні ризики. Операційна прибутковість бізнесу та платоспроможність домогосподарств протягом поточного року мають поліпшитися, що дасть змогу банкам протягом наступних кварталів розгорнути кредитування економіки. Проте протягом 2016 року очікується несуттєве зменшення обсягу кредитного портфеля банків (з урахуванням ефекту обмінного курсу).

Протягом 2015 року НБУ здійснив найбільш масштабне і детальне за всю історію діагностичне обстеження найбільших 20 банків, що включало два етапи: (i) перевірку якості активів та (ii) стрес-тестування, тобто аналіз спроможності банків протистояти макроекономічним шокам. Вперше таке обстеження НБУ проводив власними силами (раніше здійснювалося із залученням зовнішніх консультантів), що дало можливість виявити прогалини в банківському регулюванні та ідентифікувати практику штучного завищення банками якості кредитного портфеля з метою зниження відрахувань у резерви за активними операціями. За результатами діагностичного обстеження встановлено, що 16 банків із найбільших 20 потребували додаткової капіталізації. У поточному році НБУ проводить діагностичне обстеження наступних 40 банків. Таким

чином буде детально проаналізовано активи 60 банків, на які сукупно припадає понад 97% банківського сектору.

Якість кредитного портфеля банків у 2015 році була на найнижчому історичному рівні. За результатами діагностичного обстеження частка кредитів 4 категорії (ймовірність дефолту 51% – 99%) та 5 категорії (дефолт) у кредитних портфелях 20 найбільших банків становила 53%. Протягом 2016 року банки будуть зобов'язані відображати дійсну інформацію про стан активів, що була або буде виявлена в процесі діагностичного обстеження.

Банківський сектор залишатиметься збитковим протягом 2016 року через суттєві відрахування до резервів на покриття збитків від кредитних операцій. Відновлення прибуткової діяльності банківського сектору очікується не раніше ніж у 2017 році.

З початку 2014 року майже 80 банків (більше третини загальної кількості) було виведено з ринку. На них сукупно припадало близько 30% активів банківського сектору на початку 2014 року. Виплати, пов'язані із поверненням ФГВФО гарантованих депозитів населення, уже перевищили 70 млрд. грн., водночас від погашення кредитів та реалізації активів цих банків надійшло 16 млрд. грн.

Зважаючи на рівень збитків банківського сектору, НБУ за погодженням із МВФ розробив "м'який" графік капіталізації банків. Протягом 2016 року найбільші 20 банків повинні будуть забезпечити показники достатності основного капіталу на рівні 4% та адекватності регулятивного капіталу на рівні 5%. Досягнення нормативу адекватності регулятивного капіталу на рівні 10% дозволено до кінця 2018 року. Банки, які не зможуть повною мірою та в установлені терміни виконати програму докапіталізації, будуть визнані неплатоспроможними. Банки, що пройшли діагностичне обстеження, вже почали додатково залучати необхідний капітал відповідно до визначених у процесі обстеження потреб. Після завершення діагностичного обстеження низка банків із першої двадцятки вже повністю виконали приписи НБУ і забезпечили залучення капіталу, визначеного на весь прогнозний період стрес-тестування. Збільшення капіталу банками відбувається переважно шляхом конвертації кредитів від акціонерів.

Паралельно із діагностичним обстеженням НБУ здійснює перевірку активних операцій банків із пов'язаними особами. Висока концентрація кредитів пов'язаним особам стала причиною банкрутства низки комерційних банків протягом минулих двох років. Національний банк зобов'язав банки привести показники кредитування пов'язаних осіб (із урахуванням додатково встановлених фактів) до нормативних значень протягом трьох років. Відмова від практики кредитування пов'язаних осіб вивільнить суттєві ресурси для кредитування підприємств на ринкових умовах.

Від початку 2015 року НБУ зобов'язав банки розкрити своїх реальних власників. Банківська система на сьогодні є прозорою з точки зору доступності інформації про кінцевих бенефіціарів, а вкладники розуміють, хто несе відповідальність за банкрутства банків. Три банки, які вчасно не розкрили справжніх власників, було виведено з ринку від початку року.

До кінця 2016 року НБУ ставить перед собою кілька ключових завдань – впровадити нові підходи до оцінки банками кредитного ризику, розробити дорожню карту змін нормативної бази відповідно до рекомендацій Базельського комітету та вимог директив ЄС, розпочати розроблення концепції макропруденційного регулювання. Від банків НБУ очікує завершення процесу розчищення балансів – повного визнання неякісних активів та формування необхідних резервів. Банки повинні неухильно дотримуватися розроблених планів капіталізації/програм реструктуризації та програм зниження кредитування пов'язаних осіб. Національний банк також наголошує на необхідності прийняття Верховною Радою України низки законів, спрямованих на захист прав кредиторів і завершення процесу реструктуризації валютної іпотеки.

Карта ризиків банківського сектору

Кредитний ризик почав зменшуватися. Рівень негативно класифікованих кредитів зріс до найвищих історичних значень. Приріст значно уповільнився з початку 2016 року і значною мірою залишається обумовленим запізнілим визнанням банками таких кредитів. Платоспроможність компаній та домогосподарств залишається низькою, хоча і почала відновлюватися вже в першому півріччі 2016 року.

Ризик достатності капіталу залишається високим через суттєві втрати банків від погіршення якості активів. Ризик поступово зменшується, оскільки більшість великих банків уже повністю або частково залучили капітал після завершення діагностичного обстеження.

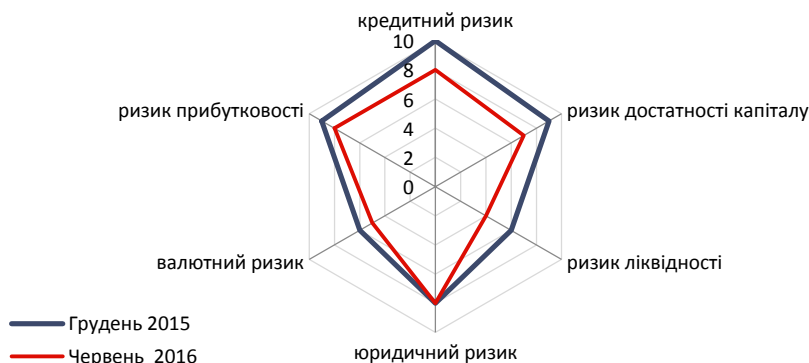
Ризик ліквідності суттєво зменшився і надалі зменшуватиметься, оскільки продовжується відновлення депозитної бази. Із грудня 2015 року спостерігається чистий приплив валютних коштів населення. Ліквідність банків усе ще розподілена нерівномірно.

Юридичний ризик: практично не змінився протягом останніх шести місяців. На сьогодні до Верховної Ради України подано законопроекти, які в разі прийняття та практичної імплементації зможуть суттєво знизити ризики сектору. Є багато рішень судів, що погіршують захист банків як сторін кредитного договору.

Валютний ризик суттєво зменшився протягом останніх місяців завдяки відновленню цін на світових сировинних ринках і зменшенню коливань обмінного курсу гривні. Національний банк був чистим покупцем валюти на міжбанківському ринку в січні – травні 2016 року.

Ризик прибутковості поступово зменшується. Сектор залишатиметься збитковим протягом 2016 року, оскільки банки і надалі здійснюватимуть значні відрахування в резерви за активними операціями. Зростання чистих процентних доходів стримуватиметься погіршенням якості кредитного портфеля.

Карта ризиків банківського сектору*

* Ризики представлені за шкалою від 0 до 10, де 10 – найвищий рівень ризику. Оцінка відображає очікуваний стан протягом наступних шести місяців. Джерело: оцінки НБУ

Пояснення:

Кредитний ризик – відображає перспективи зміни рівня негативно класифікованих кредитів у портфелях банків та необхідність додаткового формування резервів під такі кредити.

Ризик достатності капіталу – оцінку можливості виконання банками вимог регулятора щодо достатності капіталу.

Ризик ліквідності – здатність банків повною мірою та вчасно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та кредиторами.

Валютний ризик – ризик впливу тенденцій валютного ринку на фінансовий результат.

Ризик прибутковості – спроможність банків генерувати чистий прибуток

Юридичний ризик – можливість банків ефективно використовувати юридичні інструменти для захисту власних інтересів

Зовнішні умови та ризики

Зовнішні умови та ризики

Серед зовнішніх ризиків ключовою залишається можливість ескалації військового конфлікту на сході України. Перспективи вирішення конфлікту наразі відсутні. Іншими ризиками, пов'язаними з недружньою політикою Росії, є обмеження імпорту української продукції та зменшення переказів коштів українських мігрантів. На фінансову стабільність в Україні можуть також негативно вплинути висока волатильність світових цін на ключові товари українського експорту та імпорту.

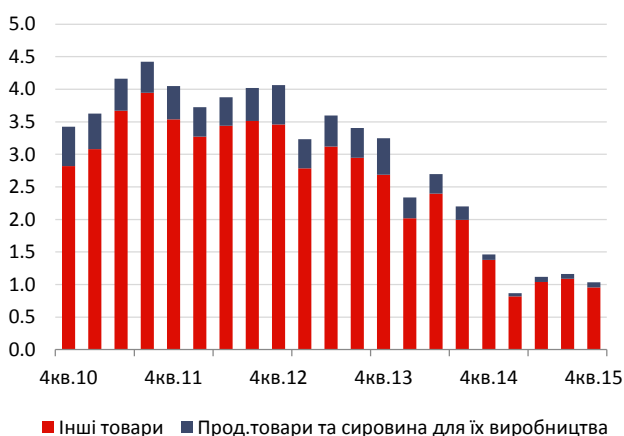
Ризики ескалації агресії Росії на сході України зберігаються

Мінські домовленості виконуються не повністю і практично щодня надходить інформація про нові бойові зіткнення. Виробничий потенціал зони проведення АТО значною мірою втрачено, що протягом 2014–2015 років призвело до зниження валютної виручки та значного зростання обсягу проблемних кредитів. Продовження конфлікту обумовлює атмосферу невизначеності та негативно впливає на очікування бізнесу та населення. Для зменшення цього ризику необхідні подальші дипломатичні зусилля та зростання військової готовності країни. Чітких перспектив повного вирішення конфлікту на сьогодні немає.

Росія обмежує Україні доступ на ринки товарів, послуг та праці

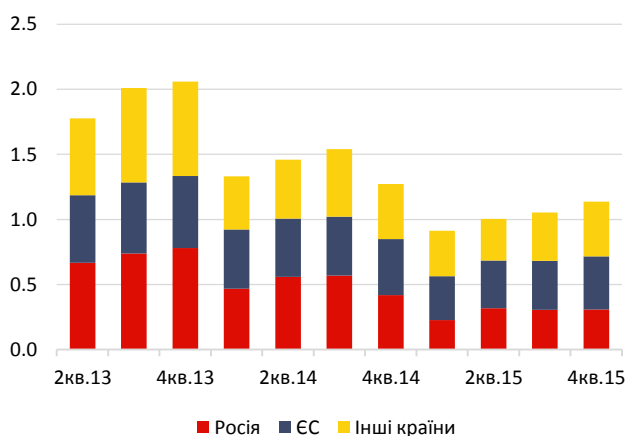
Із початком 2016 року Росія призупинила дію Договору про зону вільної торгівлі з Україною. Також Росія запровадила ембарго на імпорт продовольства з України та створює перешкоди для транзиту українських товарів до країн Центрально-Східної Азії. Частка Росії в товарному експорті з України скоротилася до 12.1% у 2015 році до 7.5% у I кв. 2016 року (порівняно з 17.6% у 2014 році). Ускладнення доступу українських товарів на ринок Росії негативно впливає на ключові сектори економіки України. Також обсяги українського експорту скорочуватимуться через очікуване зниження економічної активності в Росії протягом 2016 року. За оцінками Національного банку, запровадження нових торговельних обмежень призведе до зниження експорту до Росії протягом 2016 року на 31% (1.3 млрд. дол. США).

Експорт товарів із України до Росії (за кварталами), млрд. дол. США

Джерело: НБУ

Грошові перекази до України, млрд. дол. США

Джерело: НБУ

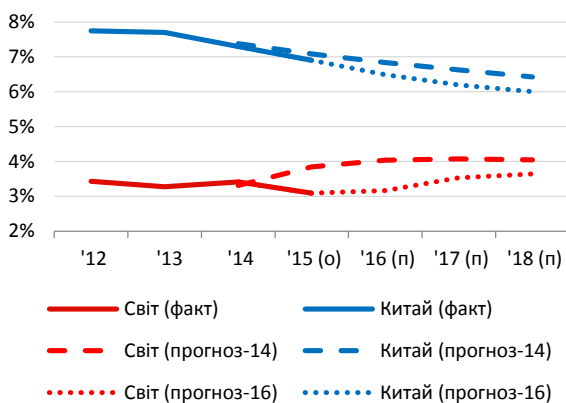
Наприкінці 2015 року погіршилися умови перебування українських трудових мігрантів у Росії. Українські громадяни, які не мають посвідки на постійне місце проживання чи дозволу на працевлаштування, зможуть перебувати на території Росії не більше 90 днів протягом півроку. Це означає подальше зниження присутності там трудових мігрантів, скорочення грошових переказів в Україну та певне погіршення ситуації на українському ринку праці. Про реальність сценарію свідчить скорочення грошових переказів у 2015 році майже вдвічі порівняно з 2014 роком – до 1.16 млрд. дол. США, хоча частково це пояснюється знеціненням російського рубля.

Зростання світової економіки буде помірним та нерівномірним. Ціни на ключові товари українського експорту залишаються волатильними

Відповідно до оновлених у квітні прогнозів МВФ темпи зростання світової економіки у 2016 році становитимуть 3.2% р/р, тобто залишатимуться практично незмінними порівняно з 2015 роком (+3.1% р/р). Перспективи світової економіки на наступні кілька років МВФ охарактеризував назвою звіту "Too slow for too long". Загрозу для глобального зростання становитиме загострення ситуації в осередках міжнародних військово-політичних конфліктів. Очікується, що драйверами відновлення будуть економіки розвинених країн, водночас економіки країн, що розвиваються, відновлюватимуться темпами, значно нижчими, ніж потенційні. Найбільші ризики 2016 року – уповільнення зростання економіки Китаю до рівня нижче 7%, рецесія у Росії та Бразилії, а також загроза глобальної стагнації.

Такі тенденції глобального економічного зростання спричиняють значну волатильність цін на ключові товари українського експорту (передусім продукцію чорної металургії та аграрного сектору). Світові ціни на зазначену продукцію знижувалися протягом усього 2015 року до мінімумів на початку 2016 року, в лютому – квітні 2016 року відновилися до значень кінця 2015 року, але знов зазнали певного коригування в травні.

Зростання реального ВВП, %, р/р (оцінка МВФ)

Джерело: МВФ World Economic Outlook

Ціни на сталь та пшеницю, грудень 2011= 100%

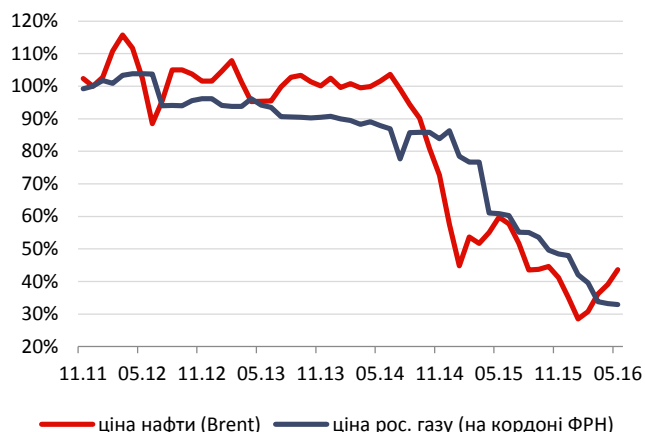
Джерело: МВФ, Bloomberg

Зберігається волатильність цін на енергоносії

Ціни на енергоносії знижувалися майже протягом усього 2015 року, ціна нафти на початку 2016 року досягла мінімуму більш ніж за десять років. Попри часткове відновлення з другої половини лютого, ціни залишаються порівняно низькими. Зняття економічних санкцій з Ірану, рішення США про зняття сорокарічного ембарго на експорт нафти та цілеспрямована політика окремих арабських країн на зниження вартості нафти дають підстави вважати, що період низьких цін на нафту буде тривалим, хоча висока волатильність може зберігатися протягом усього 2016 року. Проте окремі фактори можуть сприяти подорожчанню енергоносіїв у середньостроковій перспективі, зокрема суттєве скорочення інвестицій у нафтову галузь та пов'язане з цим зниження обсягів видобутку. Відновлення динаміки зростання цін на енергоносії з великою імовірністю призведе до зростання цін і на товари українського експорту, оскільки ціни на всіх сировинних ринках зазвичай змінюються односпрямовано. Ризики для України протягом 2016 року є помірними.

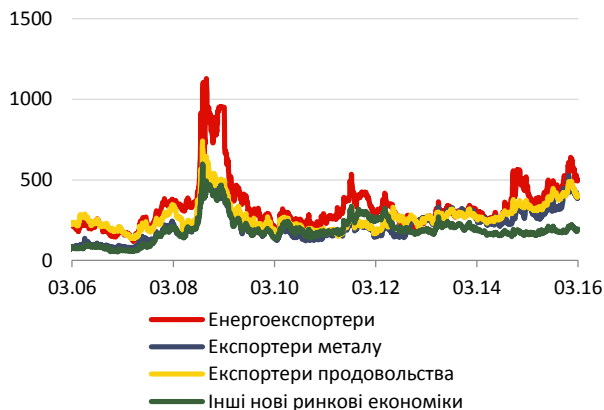

Ціни на нафту та природний газ, грудень 2011 = 100%

Джерело: МВФ

Спреди доходності облігацій нових ринкових економік – сировинних експортерів, базові пункти

Джерело: МВФ, Global Financial Stability Report

ФРС США відходить від м'якої монетарної політики

У грудні 2015 року ФРС уперше за останні дев'ять років підвищив процентну ставку. У 2016 році та надалі аналітики очікують ще кілька циклів її підвищення. Керівник ФРС Джанет Єллен наприкінці травня підкреслила, що Федеральна резервна система підвищуватиме свої відсоткові ставки поступово та обережно. Це призведе до скорочення дешевої ліквідності на міжнародних ринках та до подорожчання доларових кредитних ресурсів. Традиційно ці фактори зменшують інтерес інвесторів до вкладень у потенційно більш прибуткові, але одночасно більш ризикові проекти й інструменти в нових ринкових економіках. Ризики для української економіки, пов'язані з переходом до циклу підвищення процентних ставок у США, є низькими.

Інтерес інвесторів до нових ринкових економік – сировинних експортерів є низьким

Низка світових інвестиційних компаній акцентують увагу на можливому подальшому низькому інтересі інвесторів до ринків країн, що розвиваються, особливо сировинних експортерів, протягом другого півріччя 2016 року (передусім до Китаю, Бразилії, Росії). Це спричинено повільним відновленням економік, волатильними цінами на сировинні товари та прогнозованим підвищенням курсу долара США до інших світових валют. Це відбивається зокрема в зростанні премії за ризик для інвестицій в нові ринкові економіки. Водночас більш технологічні нові ринкові економіки, зокрема в Східній Європі, залишаються привабливими для іноземного капіталу. Безпосередні ризики для України від зазначених трендів є вкрай низькими, оскільки інтерес іноземних інвесторів до української економіки стримується переважно високими внутрішніми ризиками.

Внутрішні умови та ризики

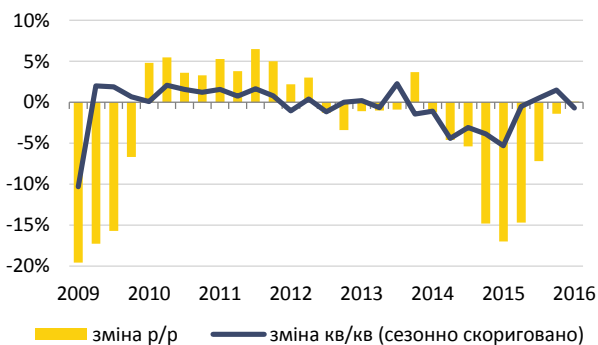
Макроекономічні умови та ризики

Протягом п'яти місяців 2016 року тривало поліпшення макроекономічного середовища, що сприяло стабільнішій роботі банківського сектору та зниженню ключових ризиків. Після тривалої рецесії відновилося економічне зростання, а інфляція стрімко уповільнилася. Ключові макроекономічні ризики другого півріччя 2016 року, що можуть значною мірою вплинути на фінансову стабільність, пов'язані з мінливими умовами зовнішньої торгівлі та ускладненим доступом до міжнародних ринків приватного капіталу. Для України критично важливим є збереження співпраці з МФО, завдяки якій Національний банк матиме змогу поновлювати міжнародні золотовалютні резерви та мінімізувати ризики різкої зміни курсу гривні.

Протягом 2016 року економічне зростання відновлюватиметься, але все ще буде досить повільним і за прогнозами НБУ становитиме 1.1% р/р (див. Інфляційний звіт Національного банку для детальнішого аналізу макроекономічних тенденцій). Стрімкіше відновлення економіки стримуватиметься повільним відновленням реальних доходів населення, слабким зовнішнім попитом та збереженням торговельних обмежень з боку Росії.

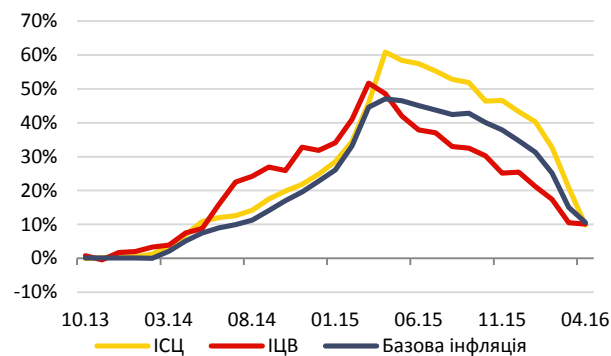
Інфляція суттєво уповільнилася до 7.5% р/р у травні 2016 року після досягнення пікового значення 60.9% у квітні минулого року. НБУ прогнозує ІСЦ на рівні 12% на кінець поточного року, що відповідає цільовому показнику інфляції на 2016 рік. Певне прискорення інфляції до кінця року буде переважно пов'язане із подальшим переглядом регульованих тарифів. У середньостроковому періоді очікується уповільнення інфляції, оскільки вплив більшості економічних шоків на цінову динаміку буде вичерпано. Крім того, на фоні низького приватного попиту суттєво зросла частка виробничих потужностей, що не використовуються, що також послабляє інфляційний тиск. Цільовий показник інфляції, установлений НБУ на 2017 рік, становить 8%.

Реальний квартальний ВВП

Джерело: ДССУ

Інфляційні тенденції

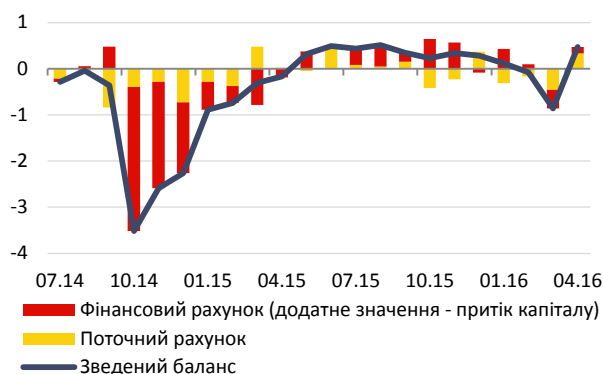

Джерело: ДССУ

Основні макроекономічні ризики в поточному році пов'язані із зовнішнім сектором. За прогнозами НБУ, дефіцит поточного рахунку платіжного балансу збільшиться у 2016 році до 2.3 млрд. дол. США (порівняно з 0.2 млрд. дол. США у 2015 році), насамперед через погіршення умов зовнішньої торгівлі. Хоча з лютого поточного року спостерігається відновлення цін на продукцію металургії, динаміка все ще не є стійкою. Такий розмір дефіциту поточного рахунку, зазвичай, не є критичним для економіки, і може бути профінансований за рахунок зовнішніх запозичень та ПІІ. Доступ українських компаній та уряду до зовнішніх ринків капіталу є обмеженим і такі залучення коштів не будуть масовими у 2016 році. Приплив ПІІ збільшився до 3 млрд. дол. США у 2015 році, і, за прогнозом НБУ, може знизитися у 2016 році. Приріст ПІІ в Україну протягом поточного року, як і в минулому, переважно визначатиметься залученнями капіталу в банківський сектор через конвертацію боргів від акціонерів, а такі операції мають нейтральний вплив на платіжний баланс. Додатковим фактором залучення ПІІ може стати приватизація, але ймовірність успішного проведення приватизаційних конкурсів залишається низькою.

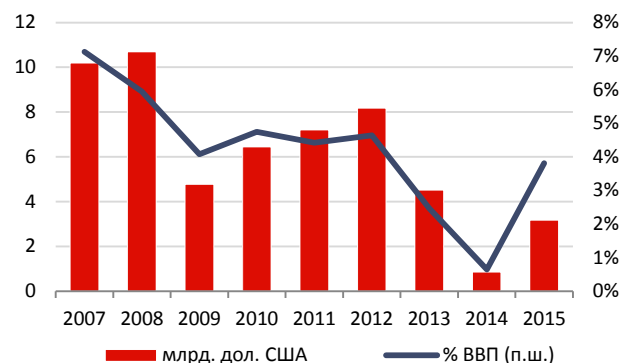

Сальдо зведеного платіжного балансу, млрд. дол. США

Джерело: НБУ

Приплив прямих іноземних інвестицій

Джерело: НБУ

Протягом 2015 року та 4 місяців 2016 року НБУ збільшив міжнародні резерви до 13.2 млрд. дол. США завдяки співпраці України із МВФ та іншими міжнародними кредиторами, а також інтервенціям із купівлі валюти. У лютому 2015 року міжнародні резерви знизилися до критичного рівня – 5.6 млрд. дол. США, оскільки НБУ змушений був проводити активні інтервенції для стабілізації обмінного курсу та підтримання НАК “Нафтогаз України” для виконання компанією своїх зобов’язань. У таких умовах НБУ змушений був вдаватися до жорстких адміністративних обмежень, зобов’язавши експортерів продавати до 90% валютної виручки (потім зменшено до 75% та 65%) та впровадивши заборону на репатріацію дивідендів та дострокове погашення зовнішніх зобов’язань. Адміністративні заходи разом із жорсткою грошово-кредитною політикою відіграли вирішальну роль у стабілізації валютного ринку. Національний банк надалі планує їх послаблювати в разі виникнення відповідних передумов. Починаючи із другого півріччя 2015 року НАК “Нафтогаз України” закуповує валюту для оплати імпортного газу виключно на міжбанківському валютному ринку. НБУ більше не здійснює і не планує здійснювати прямої підтримки компанії через цільові інтервенції.

Відповідно до поточного прогнозу резерви НБУ до кінця 2016 року виростуть на 41% р/р та досягнуть 18.7 млрд. дол. США, що буде достатньо для фінансування імпорту майбутнього періоду протягом 4.7 місяця. Хоча такий рівень буде далеким від історичних максимумів, він буде комфортним і сприятиме формуванню позитивних настроїв банків та суб’єктів господарювання.

Повернення до повноцінної співпраці із МВФ за програмою EFF є критично важливою передумовою макроекономічної і фінансової стабільності в Україні. Будь-які затримки із реалізацією програми створюють значні репутаційні ризики для України та ставлять під загрозу можливість повернення уряду та приватних позичальників на міжнародні ринки капіталу протягом кількох наступних років.

Національний банк очікує, що в цілому валютний ринок протягом другого півріччя 2016 року залишатиметься збалансованим і ризиків суттєвої волатильності обмінного курсу можна буде уникнути, якщо:

- не буде ескалації військового конфлікту на сході України;
- відновиться фінансування МВФ та іншими офіційними кредиторами у чіткій відповідності до досягнутих домовленостей та за погодженим графіком;
- не буде значних негативних шоків умов торгівлі;
- не буде різких змін у фінансовій політиці, у тому числі через незаплановані перегляди соціальних стандартів та заробітних плат.

Національний банк зберігатиме присутність на ринку для згладжування різких тимчасових перепадів у попиту-пропозиції іноземної валюти, але допускає певну волатильність обмінного курсу протягом року, зумовлену фундаментальними факторами. У цілому Національний банк у другому півріччі 2016 року планує залишатися чистим покупцем іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку.

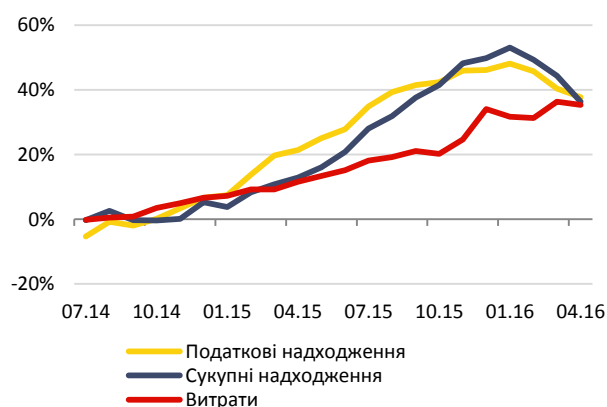
Ризики фінансового сектору

Виконання бюджету із помірним дефіцитом у 2015 році знизило фінансові ризики для фінансової стабільності. Проте високе значення державного боргу, зумовлене переважно девальвацією гривні, потребує жорсткого контролю за фінансовими показниками в майбутньому. Залишаються ризики фінансування дефіциту бюджету у випадку затримки з відновленням кредитування від МФО та іноземних урядів. Уряду варто значною мірою покладатися на запозичення на внутрішньому ринку для більшої збалансованості фінансування бюджету. Роль фактора фінансового домінування у проведенні монетарної політики практично зведена до нуля, і НБУ надалі не планує купувати ОВДП з метою покриття квазіфінансового дефіциту.

Стан справ у фінансовому секторі у 2015 році суттєво поліпшився. Дефіцит бюджету становив 1.6% ВВП порівняно з 4.6% ВВП у 2014 році. Скорочення дефіциту було обумовлено стрімким зростанням доходів через інфляційні та девальваційні ефекти. Крім того, планування витрат було консервативним – мінімальна заробітна плата в середньому за 2015 рік зросла лише на 4% р/р.

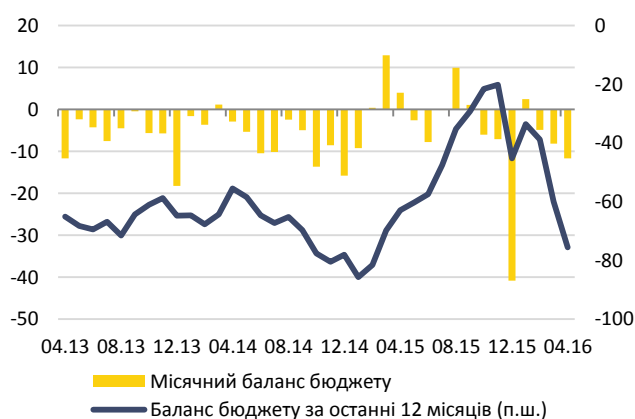
Очікуване уповільнення середньорічного ІСЦ із 48.7% у 2015 році до 12.1% у 2016 році не дає підстав очікувати такого самого стрімкого, як минулого року, зростання доходів державного бюджету. Крім того уряд наважився на різке зменшення ставки єдиного соціального внеску з 2016 року, що збільшить дефіцит Пенсійного фонду та обумовить необхідність суттєво збільшити обсяги перерахування до цього фонду із державного бюджету. Зважаючи на ці фактори, планування видатків державного бюджету залишилося консервативним. Відповідно до Закону України “Про Державний бюджет України на 2016 рік” заплановано зростання мінімальної заробітної плати у два етапи – на 5% із травня та ще на 7% із грудня 2016 року. Зростання видатків державного бюджету заплановано на прийнятному рівні 16% р/р. За оцінками НБУ, за таких умов забезпечення дефіциту державного бюджету в розмірі 3.7% ВВП (максимальний рівень, визначений програмою співпраці з МВФ) є реалістичним.

Доходи та витрати державного бюджету за 12 місяців, зміна р/р

Джерело: ДКСУ

Баланс державного бюджету, млрд. грн.

Джерело: ДКСУ

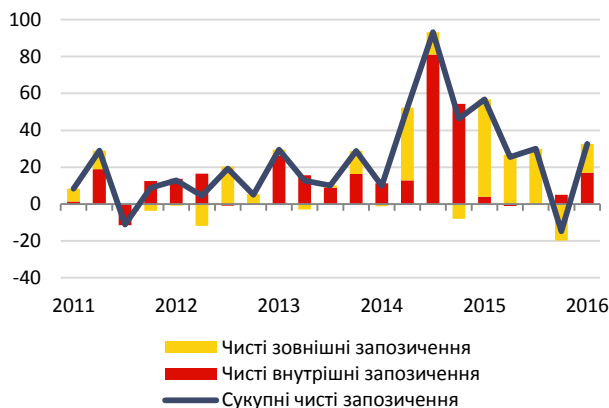
Покриття дефіциту бюджету та погашення боргів протягом 2015 року відбувалося переважно за рахунок зовнішніх запозичень із офіційних джерел. Залучення коштів на внутрішньому ринку через випуск валютних та гривневих ОВДП було незначним порівняно із зовнішніми запозиченнями. З метою активізації боргового ринку та зниження залежності від зовнішнього фінансування вкрай бажаним є переорієнтування запозичень з зовнішнього ринку на внутрішній. Можливості для цього створює наявність у банків надлишкової гривневої ліквідності. Відновлення ліквідності банків в іноземній валюті на фоні обмеженого валютного кредитування також забезпечило змогу більше ніж 100%-го роловера валютних ОВДП (загальна сума

до погашення у 2016 році – 1.6 млрд. дол. США). Від початку року уряду вже вдалося залучити на аукціонах 1.625 млрд. дол. США. Проте у середньостроковій перспективі слід здебільшого покладатися на гривневі запозичення.

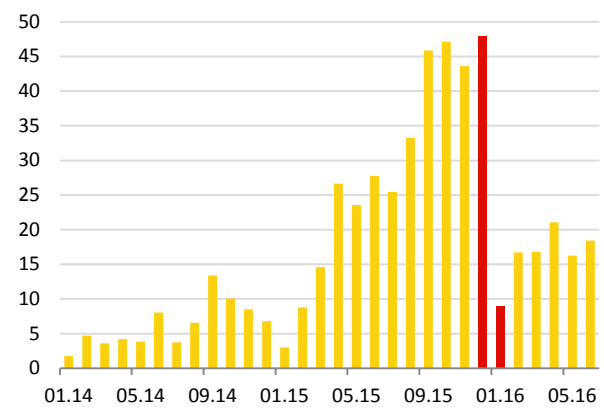
Ризиком для фінансової стабільності та реалізації ефективної монетарної політики можуть бути різкі коливання залишків коштів уряду на Єдиному казначейському рахунку. Наприклад, протягом грудня 2015 року сума на ЄКР зменшилась із 48 млрд. грн. до 9 млрд. грн., що призвело до зростання готівки в обігу та ситуативного попиту на валюту. Для абсорбції додаткової ліквідності НБУ прийняв рішення не враховувати готівку під час визначення обсягу обов'язкових резервів, що дало змогу зв'язати близько 15 млрд. грн. Для мінімізації ризиків рекомендується забезпечувати помірніший графік руху коштів за ЄКР та недопущення накопичення великих сум протягом року.

Чисті запозичення державного бюджету, млрд. грн.

Джерело: ДКСУ

Залишки коштів на ЄКР, млрд. грн.

Джерело: ДКСУ

Фактор фіскального домінування залишається в минулому

Протягом 2015 року купівля Національним банком боргових цінних паперів уряду (ОВДП) здійснювалася виключно з метою підтримки НАК "Нафтогаз України" на суму 29.7 млрд. грн. (з подальшою купівлею НАК "Нафтогаз України" валюти) та ліквідності ФГВФО на суму 51.6 млрд. грн. Відповідно до вимог законодавства НБУ протягом 2015 року також перерахував до державного бюджету прибуток у розмірі 61.8 млрд. грн. Після затвердження Радою Національного банку річної фінансової звітності за 2015 рік сума перерахувань у 2016 році становитиме 38.2 млрд. грн.

Із початку 2016 року Національний банк повністю зупинив купівлю ОВДП до власного портфеля. Базовий сценарій прогнозу НБУ передбачає, що підтримка ліквідності НАК "Нафтогаз України", державних банків та ФГВФО шляхом купівлі ОВДП не здійснюватиметься. Очікується, що обсяг ОВДП у портфелі НБУ надалі змінюватиметься тільки у результаті проведення операцій для цілей монетарної політики та погашення облігацій урядом.

Державний борг суттєво зріс

Державний та гарантований державою борг збільшився протягом 2015 року на 43% – до 1.57 трлн. грн. та ще на 7% до 1.69 трлн. грн. протягом чотирьох місяців 2016 року – переважно через девальвацію гривні. У доларовому еквіваленті борг зменшився на 6.2% до 65.5 млрд. дол. США протягом 2015 року (+2% до 67.1 млрд. дол. США протягом чотирьох місяців 2016 року). Співвідношення боргу до ВВП на кінець 2015 року становило 79% ВВП. Це нижче ніж рівень, передбачений програмою МВФ, що обумовлено меншими обсягами залучення кредитів від офіційних кредиторів і меншими інвестиціями в капітали державних банків, ніж очіувалося.

Завдяки вдалій реструктуризації ОЗДП та зобов'язань, гарантованих державою (ДП “Фінансування інфраструктурних проектів”, Укравтодор, КБ “Південне”), графік погашення зовнішнього державного боргу на сьогодні є прийнятним і не створює ризиків для фінансової стабільності. Погашення на загальну суму близько 15 млрд. дол. США, які припадали на 2015 – 2018 роки, відтерміновані на 2019 рік та подальші роки. Крім того кредитори погодилися на списання 20% номінальної суми боргів в обмін на інструмент відновлення вартості (VRI). На сьогодні ключовим фактором ризику в контексті управління державним боргом є єврооблігації на суму 3 млрд. дол. США, які Росія відмовилася реструктуризувати на загальних умовах. Очікується, що судові спори будуть тривалими, але позиція України є достатньо обґрунтованою та конструктивною. У грудні 2015 року МВФ прийняв рішення про те, що нерегульованість питання офіційної заборгованості не може бути перешкодою для продовження співпраці із фондом.

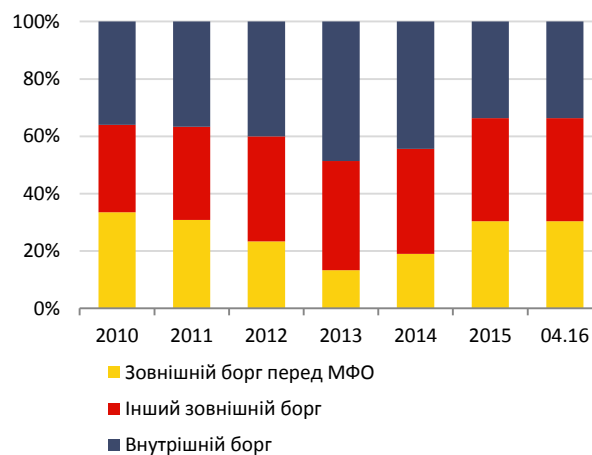
Державний та гарантований державою борг, млрд. грн.

Дані за чотири місяці 2016 року відносно ковзного ВВП за останні чотири квартали.

Джерело: МФУ

Структура державного та гарантованого державою боргу

Джерело: МФУ

Ризики реального сектору

Корпоративний сектор пройшов найнижчу точку кризи – прибутковість підприємств покращується чотири квартали поспіль, починаючи з другого кварталу 2015 року. Але реальний сектор в цілому характеризується фінансовою нестійкістю та слабкою платоспроможністю – операційного прибутку підприємств більшості галузей не вистачає для повноцінного обслуговування та погашення боргів. Проблемні борги корпорацій протягом минулого року збільшилися вдвічі, та, найімовірніше, зростуть протягом 2016 року. Проведене Національним банком діагностичне обстеження 20 найбільших банків засвідчило, що банки нерідко переоцінюють фінансову спроможність позичальників й зволікають із визнанням боргів проблемними.

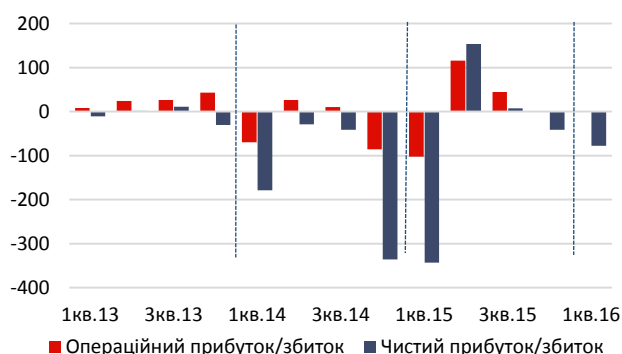
Найбільші ризики платоспроможності притаманні будівництву, операціям з нерухомістю та машинобудуванню – тут спостерігається найбільше боргове навантаження та порівняно низька прибутковість або збитковість. Фінансово нестійкими також є підприємства з високим впливом державного регулювання – виробництво та постачання енергії та газу, комунальні послуги.

Високе кредитне навантаження державних підприємств також створює ризики для банківського сектору. Оскільки ці підприємства не мають змоги залучати додатковий капітал, держава, в разі зволікання з приватизацією, муситиме вирішувати боргові проблеми державних підприємств за рахунок бюджетних коштів. Найменш ризиковими очікувано є експортоорієнтовані галузі, що випускають товари з низьким ступенем переробки – сільське господарство та видобуток сировини.

Реальний сектор поліпшує фінансові результати

Завдяки частковій макроекономічній стабілізації, відсутності значних зовнішніх шоків і зростанню цін на ключові експортні товари у 2016 році фінансовий стан українських підприємств¹ поліпшується протягом чотирьох кварталів, починаючи з II кв. 2015 року. Сукупний фінансовий результат підприємств у кожному з цих кварталів перевищив аналогічний показник попереднього року. Загальний операційний прибуток підприємств за перше півріччя 2015 року повернувся до позитивного значення (13 млрд. грн.) та збільшився у 4.5 раза за підсумками 9 місяців. Частка операційно прибуткових компаній з I до III кварталу 2015 року зросла на 7 п.п. до 61%. За умови збереження макроекономічної стабільності варто очікувати подальшого поліпшення платоспроможності підприємств.

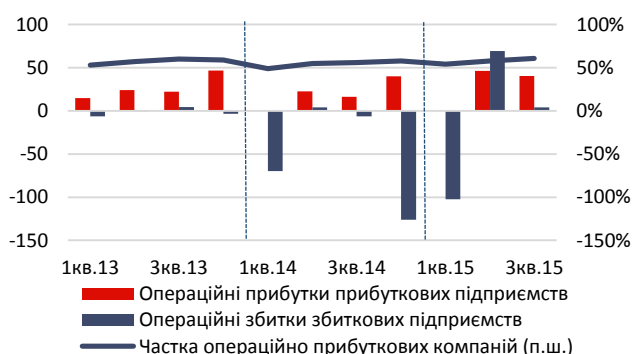
Результати діяльності корпорацій нефінансового сектору, 2013 рік – I кв. 2016 року, млрд. грн.

Дані за 2015 рік та I кв. 2016 р - чистий фін. результат до оподаткування.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ

Операційні результати прибуткових та збиткових нефінансових компаній, 2013 рік – 9 місяців 2015 року, млрд. грн.

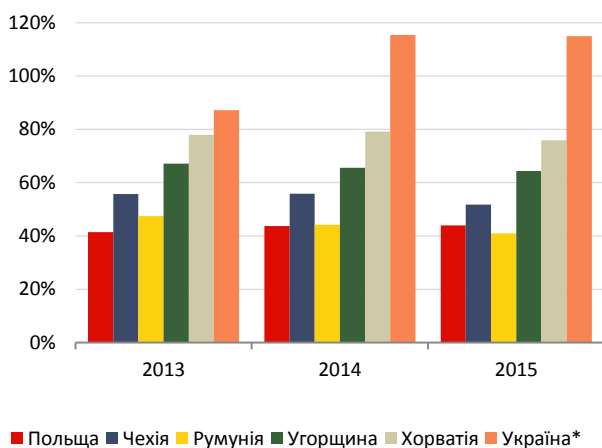
Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ

¹ У розділі використано первинні знеособлені дані фінансової звітності підприємств (нефінансових корпорацій) за формами №1, 1-м, 1-мс, 2, 2-м, 2-мс (баланс та звіт про прибутки та збитки великих, середніх та малих підприємств), що надаються ДССУ на річній та кварталній основі. Разом з цим кварталні дані не включають малі підприємства, а також рослинництво, тваринництво та змішане сільське господарство. Найбільш актуальні показники фінансової звітності підприємств, надані ДССУ на дату виходу Звіту – за 9 місяців 2015 року.

Борги підприємств значно зросли через девальвацію

Валютний ризик, створений активним залученням підприємствами коштів в іноземній валюті до кризи, реалізувався протягом 2014 – 2015 років. Заборгованість підприємств у гривневому еквіваленті з початку 2014 року до кінця III кв. 2015 року збільшилася на 61% через девальвацію. Близько 60% заборгованості реального сектору припадає на зовнішні запозичення, щоправда значна частина таких запозичень являє собою внутрішньогрупове фінансування. Усього в іноземній валюті номіновано понад 80% загальних боргів нефінансових корпорацій України. Відношення боргів нефінансових корпорацій (НФК) до ВВП для України – 114% на кінець III кв. 2015 року – суттєво перевищував аналогічні показники країн ЦСЄ.

Борг нефінансових корпорацій, % до ВВП

* Дані станом на кінець III кв. 2015 року.

Для забезпечення зіставності даних України та країн ЄС до боргу нефінансових корпорацій включаються кредити та боргові цінні папери згідно з методологією ЄЦБ.

Джерело: ЄЦБ, НБУ, ДССУ, МФУ

Борг нефінансових корпорацій* України, млрд. грн.

*Борги перед банками та нерезидентами.

Джерело: НБУ

Платоспроможність реального сектору залишається низькою

Агреговані фінансові показники підприємств свідчать про неспроможність більшості НФК повною мірою обслуговувати борги. Для більшості галузей відношення боргу на кінець III кв. 2015 року до операційного прибутку за 12 місяців було негативним (що свідчить про від'ємний операційний прибуток галузі в цілому) або перевищило рівень 5, хоча безпечним залежно від галузі вважається діапазон 3 – 5. Винятками були тільки добувна, харчова промисловість і сільське господарство.

Середнє покриття відсоткових витрат підприємств їхнім операційним прибутком за три квартали становило 0.53, тобто агрегованих грошових потоків підприємств реального сектору недостатньо для обслуговування сукупних відсоткових платежів. Для операційно прибуткових компаній аналогічний показник становив 2.9, що може бути недостатньо для повноцінного та своєчасного погашення боргів.

Такі слабкі показники платоспроможності були частково зумовлені некоректним відображенням підприємствами курсових збитків у фінансовій звітності – низка компаній включає такі збитки до складу операційних витрат. Проте фінансовий стан підприємств більшості галузей вкрай слабкий.

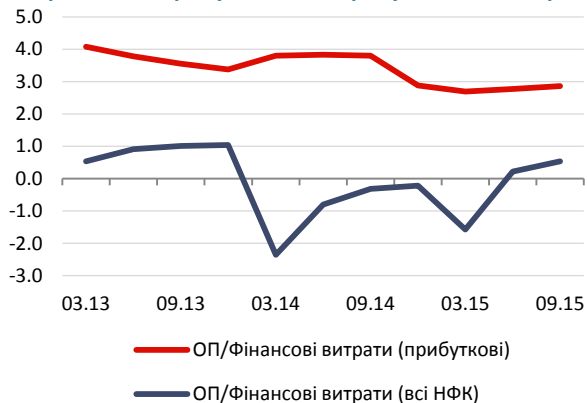

Кредити, надані банками нефінансовим корпораціям, у 2005 році – I кв. 2016 року, млрд. грн.

Джерело: НБУ

Покриття відсоткових витрат нефінансових корпорацій операційним прибутком, 2013 року – III кв. 2015 року*

* У розрахунку на рік.

Джерело: НБУ, ДССУ

Найбільш ризикові сектори – нерухомість, комунальні послуги та машинобудування

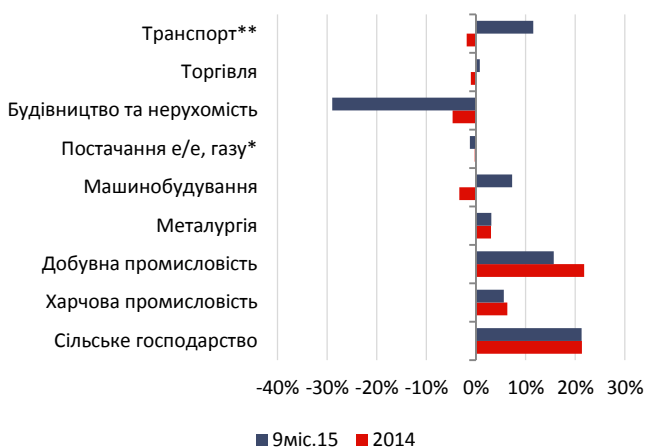
У галузевому розрізі найбільші ризики притаманні сектору операцій з нерухомістю та будівництва та регульованим державою галузям, зокрема надання комунальних послуг та розподілення/постачання води та енергоносіїв. Підприємства цих галузей мають найбільше кредитне навантаження, водночас їхня платоспроможність слабка у зв'язку з особливостями регулювання галузі, яке не стимулює підвищення ефективності роботи, а також через низьку якість менеджменту багатьох компаній. Підвищення тарифів на комунальні послуги та енергоносії, яке відбулося у 2015 – 2016 роках, матиме обмежений або навіть негативний вплив на прибутковість компаній цього сектору в короткостроковому періоді через можливе погіршення платіжної дисципліни споживачів. Позитивний вплив від зростання тарифів можливий лише в середньостроковому періоді та за умови зміни підходів до регулювання тарифів на послуги природних монополій. Збереження поточних підходів до встановлення тарифів на послуги розподільчих компаній - непрозоре формування, що ґрунтується на декларованій собівартості, та не бере до уваги ефективності роботи компаній; неповне врахування потреб у капітальних інвестиціях – несе ризик подальшого погіршення фінансового стану енерго- та газорозподільчих підприємств та енергогенеруючих компаній.

Значне поліпшення фінансового стану спостерігалось в машинобудівному секторі, де сукупний операційний прибуток за 9 місяців 2015 року становив 5.5 млрд. грн. (проти збитку 3.4 млрд. у 2014 році). Проте, зважаючи на значну залежність машинобудування від російського ринку та від державних замовлень в Україні, наявний значний ризик погіршення фінансового стану підприємств цієї галузі внаслідок закриття російського ринку для українських виробників.

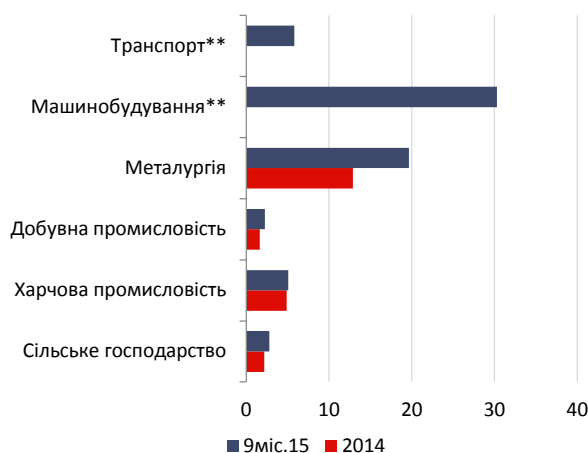
Водночас у секторі послуг, зокрема торгівлі, транспорті та зв'язку, протягом II – III кварталів 2015 року спостерігалось збільшення доходів та прибутковості через прискорене зростання номінальних доходів населення. Найбільш фінансово спроможними галузями продовжують залишатися сільське господарство, добувна промисловість та харчова промисловість.

Операційна прибутковість (за 12 місяців) компаній за секторами економіки, у 2014 році – дев'ять місяців 2015 року

Боргове навантаження (відношення боргу до операційного прибутку за 12 місяців) компаній за секторами *, у 2014 році – дев'ять місяців 2015 року

* Постачання електроенергії, газу, води та поводження з відходами.

** Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

Операційна прибутковість визначається як відношення сукупного операційного прибутку (збитку) компанії відповідної галузі до сукупних чистих доходів компанії галузі.

Джерело: ДССУ, власні розрахунки

* Ануалізовані показники.

** Для секторів "Машинобудування" та "Транспорт" показник від'ємний у 2014 році. Для секторів "Постачання е/е, газу", "Будівництво та нерухомість", "Торгівля" показник від'ємний протягом 2014 – 2015 років.

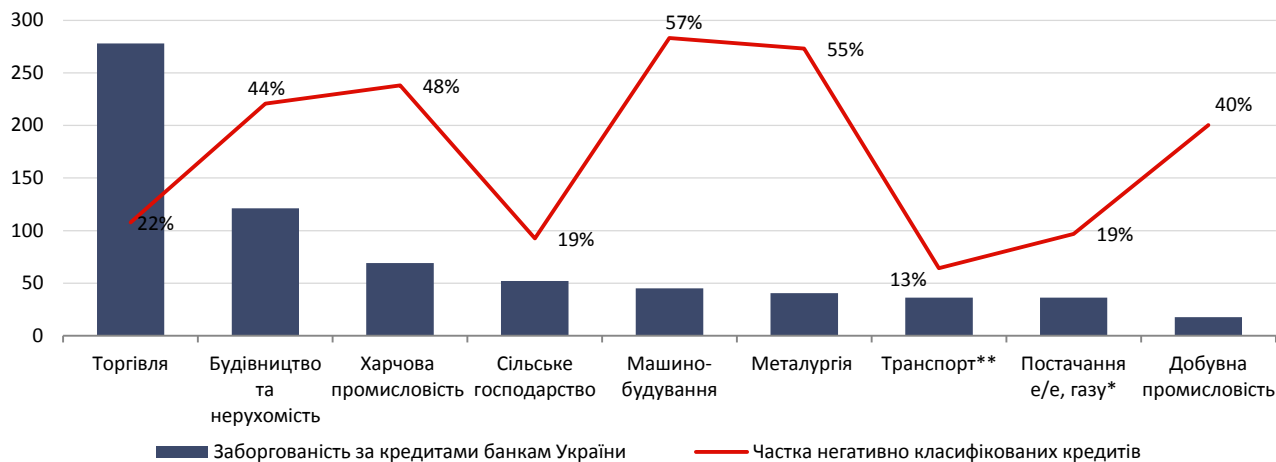
Джерело: ДССУ, власні розрахунки

Попри падіння цін на сировину на світових та внутрішньому ринках (газ, залізна руда, вугілля), а також збільшення податків на видобуток у 2014 та 2015 роках, добувна промисловість залишилася лідером за обсягом операційних прибутків та другою за прибутковістю після сільського господарства. Наприклад, рентабельність за EBITDA двох найбільших виробників та експортерів залізної руди за 2015 рік становила 8% та 33% відповідно. Суттєве зростання цін на сировину на світових ринках протягом 5 місяців 2016 року дасть можливість більшості добувних компаній підвищити у 2016 році свою прибутковість.

Боргове навантаження в розрізі секторів є високим (співвідношення боргу до операційного прибутку вище 5) для всіх галузей, крім сільського господарства та добувної промисловості. Ці дві галузі, з огляду на відносно високу прибутковість, мають потенціал для розвитку за рахунок позикових коштів. У металургії та машинобудуванні, навпаки, надто високий рівень боргів (причому в металургії він суттєво збільшився протягом останнього року). Залучення довгострокового кредитування буде проблематичним для компаній цих галузей. На кінець березня проблемних кредитів у машинобудуванні, металургії та харчовій промисловості – 57%, 55% та 48% від загальної заборгованості відповідно; найменше – у транспортній галузі, сільському господарстві та постачанні електроенергії, газу та води (13%, 19% та 19% відповідно). Висока частка проблемної заборгованості в машинобудуванні та металургії викликана насамперед концентрацією підприємств цих галузей в зоні АТО, а також погіршенням фінансового стану через проблеми з доступом до російського ринку. З огляду на платоспроможність галузей та окремих компаній варто очікувати зростання проблемної заборгованості, насамперед в енергетичній, транспортній та торговельній галузях, а також у машинобудуванні.

Банківські кредити нефінансових корпорацій, березень 2016 року, млрд. грн.

* Постачання електроенергії, газу, води та поводження з відходами.

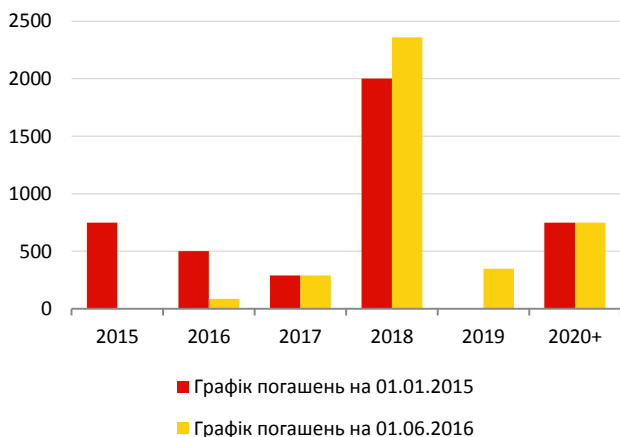
** Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

Джерело: НБУ

Публічним компаніям вдалося успішно реструктуризувати борги

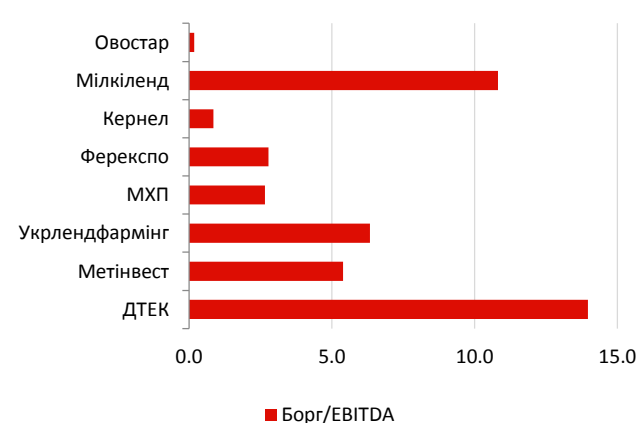
Публічні українські компанії (чиї акції чи єврооблігації торгуються на міжнародних фондових біржах) за минулий рік реструктуризували більшу частину боргів, що мали погашатися протягом 2015 – 2016 років. Після реструктуризації на загальну суму близько 800 млн. дол. США та погашень на 450 млн. дол. США подальше погашення єврооблігацій публічних компаній було відтерміновано на два-три роки, що суттєво полегшило графік обслуговування боргів.

Графік погашення єврооблігацій українських приватних компаній, млн. дол. США

Джерело: дані компаній, Bloomberg, НБУ

Відношення боргу до прибутку EBITDA публічних компаній, 2015 рік

Джерело: дані компаній, Bloomberg, НБУ

Ризики ринку нерухомості

Попит на нерухомість слабкий, разом із цим пропозиція зростає завдяки реалізації проектів, розпочатих до початку кризи. Конкуренція за умов обмеженого попиту стимулює забудовників стримувати ціни та пропонувати знижки та програми розстрочки. Така тенденція зберігається і в 2016 році. Ризики погіршення якості іпотечних кредитів практично повністю реалізовані. Ці фактори в середньостроковій перспективі сприятимуть відновленню іпотечного кредитування, але в 2016 році кардинальних змін ринку нерухомості не відбудеться. Інвестиційна активність у сфері комерційної нерухомості в м. Києві дещо поживалася, основним джерелом фінансування добудов є кошти інвесторів, а не кредити.

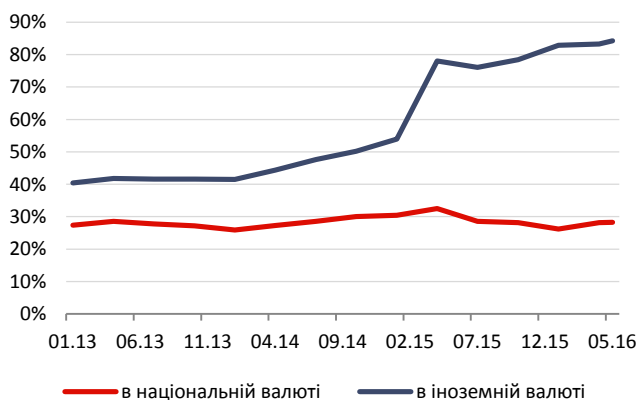
Іпотечне кредитування перебуває у стагнації. За оцінками учасників ринку, за два останні роки частка придбаного в кредит житла становила менше 5%. Через зростання вартості обслуговування кредитів у валюті частка проблемних житлових кредитів зараз перебуває на найвищому історичному рівні, завдяки реструктуризаційним процесам вона скорочуватиметься в середньостроковому періоді.

Незважаючи на те, що в доларах США ціни на житлову нерухомість досягли десятирічного мінімуму, у гривневому еквіваленті вони зростали випереджаючими темпами порівняно з доходами населення. Як наслідок знизився попит і на житло в новобудовах, і особливо в вторинне житло. За даними консалтингової компанії SV Development, у 2015 році в Києві кількість угод на вторинному ринку знизилася на 30% порівняно з 2014 роком та більше ніж утричі порівняно з 2013 роком.

У 2014 році покупці та продавці вичікували в умовах цінової невизначеності та побоювань, що АТО може поширитися за межі окупованої території. Лише у III кв. 2014 року дещо активізувався попит на оренду квартир економ-класу – синхронно із загостренням бойових дій. Найбільшою мірою це стосувалося прилеглих до зони АТО областей – Запорізької, Дніпропетровської і Харківської, а також міст Києва та Львова. Надалі переселенці з економічних міркувань почали переміщатися з великих міст до міст-супутників. Як наслідок спостерігався дефіцит однокімнатних квартир.

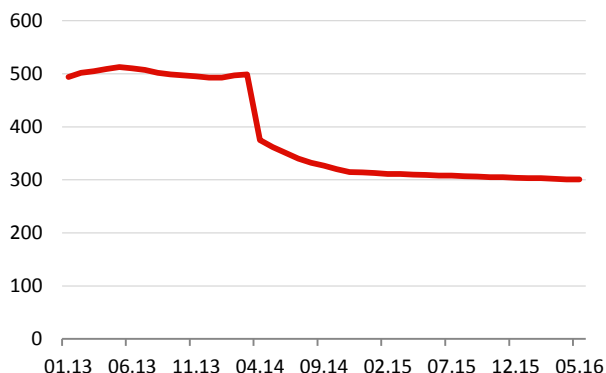
У 2015 році ринок почав зростати. За попередніми даними, кількість угод з купівлі-продажу квартир і будинків та їх обміну збільшилася практично в усіх регіонах країни, крім території, наближеної до АТО. Оскільки сподівання на швидке вирішення конфлікту не справдилися, зріс попит на житло з боку переселенців. Найбільшим є попит на невеликі квартири економ-класу. Водночас за оцінками посередників, навіть у столиці на одного покупця припадало кілька десятків пропозицій. На ринку оренди житла попит стимулювала вимушена міграція населення та бізнесу з окупованого Криму та сходу країни.

Частка негативно класифікованих кредитів фізичних осіб

Джерело: НБУ

Вартість оренди однокімнатних квартир у м. Києві, дол. США

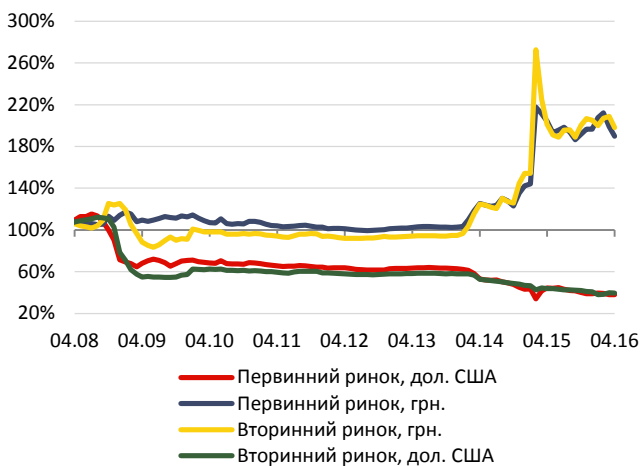
Джерело: SV Development

Первинний ринок житла зростає

У 2015 році загальна площа прийнятого в експлуатацію житла в будинках з двома квартирами і більше зросла на 5.3% порівняно з 2014 роком, у м. Києві – знизилася на 3%.

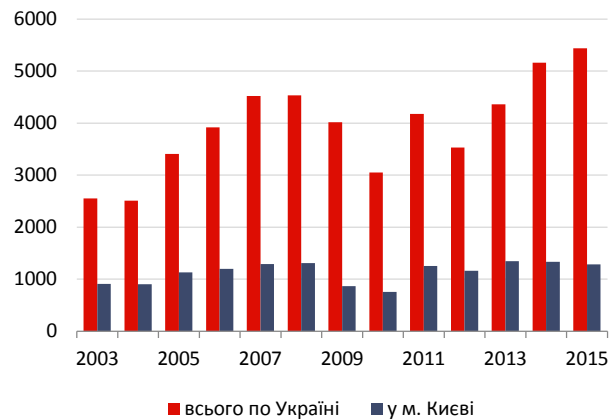
Якщо до кризи основна частка угод у м. Києві відбувалася з житлом на вторинному ринку, то з 2015 року переважають угоди на первинному ринку. Нижча середня вартість квадратного метра та ціни в гривнях стимулювали громадян брати на себе інвестиційні ризики, вкладаючи у житло, що будується. Збереженню попиту сприяли внутрішня міграція та криза довіри до банківського сектору – на ринок нерухомості перемістилася частина вилучених з банків депозитів. Накопичені до кризи кошти спрямовувались як на поліпшення житлових умов, так і на придбання житла для здачі в оренду чи перепродажу. За оцінками консалтингової компанії City Development Solutions, понад 30% угод на столичному ринку первинної нерухомості у 2015 році були інвестиційними.

Ціни на житло в м. Києві, грудень 2007 = 100%

Джерело: агентства нерухомості, власні розрахунки

Прийняте в експлуатацію житло в багатоквартирних будинках, тис. кв. м

Джерело: ДССУ

За умов збереження темпів будівництва на первинному ринку житла формуватиметься значний дисбаланс між попитом і пропозицією. Уже у 2015 році висока конкуренція та падіння платоспроможного попиту змушували столичних забудовників пропонувати знижки та програми розстрочки. У 2016 року тенденція зберігається. За несприятливих обставин зросте кількість недобудов і заморожених об'єктів.

Пропозиція нової комерційної нерухомості досягла мінімуму за десятиріччя

За оцінками спеціалізованих компаній, обсяг нової пропозиції торговельних, складських та офісних площ у 2015 році був найнижчим з 2002 року. Ринок характеризується також меншими, ніж після кризи 2008 року орендними ставками та вищою вакантністю. Найбільше зниження орендних ставок відбулось у сегменті торговельної нерухомості. Якщо у 2013 році вартість оренди приміщень на центральних вулицях м. Києва та в якісних торговельних центрах була значно вищою ніж у деяких столицях країн ЄС², то у 2015 році орендні ставки у м. Києві (у доларовому еквіваленті) були одними з найнижчих серед столиць країн Центральної та Східної Європи.

² Варшава – найвищі орендні ставки 90-95 євро/м²/міс. Київ – 105 дол. США та 240 дол. США /м²/міс у ТРЦ та головних торговельних вулицях відповідно, дані Colliers.

Найбільша інвестиційна активність у 2015 році спостерігалась у сегменті торговельної нерухомості в регіонах. Фокус інтересів девелоперів змістився з м. Києва та східних областей на захід. У Львові, де за даними консалтингової компанії DTZ Research, на початок 2015 року пропозиція якісних торговельних площ була найнижчою серед п'яти найбільших міст України, за участю іноземних інвесторів був відкритий новий ТРЦ, ще один готується до відкриття. Через недоступність банківських кредитів основним джерелом фінансування недобудов стають кошти інвесторів.

У м. Києві відкриття анонсованих масштабних об'єктів переноситься з року на рік, що пов'язано передусім з дефіцитом коштів у девелоперів, більшість з яких обтяжені боргами, та зростанням кошторисів на завершення будівництва. Попит операторів роздрібною торгівлі на нові приміщення обмежений через скорочення купівельної спроможності населення. Строки введення в експлуатацію багатьох ТРЦ залежатимуть від здатності їх власників знайти інвесторів, оскільки в найближчі роки банківське кредитування галузі, яка займає значну частку в портфелях проблемних кредитів, буде обмеженим.

Вставка: реструктуризація валютної іпотеки - необхідність компромісу

В умовах девальвації гривні та зниження реального наявного доходу обслуговування іпотечних житлових кредитів в іноземній валюті, виданих до кризи 2008 року, суттєво погіршилося. На початок 2013 року частка негативно класифікованих кредитів у загальній заборгованості населення за іпотечними житловими кредитами в іноземній валюті становила 43%, на 01 січня 2016 року – 76%, на 01 квітня 2016 року – 77%.

Щоб запобігти масовому виселенню позичальників з придбаного в кредит житла, Верховна Рада України у червні 2014 року прийняла закон про запровадження мораторію на стягнення майна громадян України, яке надане як забезпечення кредитів в іноземній валюті. Дія мораторію мала тривати до набрання чинності законом, що врегулює питання реструктуризації відповідної заборгованості.

Порядок та умови реструктуризації були запропоновані в Меморандумі щодо врегулювання питання реструктуризації споживчих кредитів в іноземній валюті, узгодженим в травні 2015 представниками Громадської ради при НБУ та банківською спільнотою. Документ передбачив конвертацію валютної заборгованості у гривню за офіційним курсом на день реструктуризації та прощення не менше 25% реструктуризованої заборгованості в разі своєчасного виконання позичальником нових зобов'язань. Для позичальників, що купували соціальне житло (площею до 60 кв. м. для квартир та до 120 кв. м. для будинків), було передбачене прощення 50% реструктуризованої заборгованості.

Станом на 01 січня 2015 року налічувалося 51.9 тис. іпотечних житлових кредитів загальним обсягом понад 2 млрд. дол. США. Навіть після набуття чинності Меморандумом скорочення заборгованості та її реструктуризації відбувалися повільно, оскільки не всі банки-підписанти дотримувалися погоджених умов прощення заборгованості. Протягом 2015 року було прийнято рішення про реструктуризацію понад 1600 іпотечних житлових кредитів, у I кв. 2016 року – про реструктуризацію 192 кредитів. На 01 квітня 2016 року обсяг таких кредитів у діючих банках скоротився до 1.03 млрд. дол. США насамперед за рахунок ліквідації банків зі значними іпотечними портфелями.

Суттєвою перешкодою для реструктуризації заборгованості стали запровадження тимчасових адміністрацій в частину банків – крупних іпотекодержателів і прийняття Верховною Радою України у липні 2015 року популістського закону 1558-1 “Про реструктуризацію зобов'язань за кредитами в іноземній валюті” (далі – Закон № 1558-1), який передбачав примусову конвертацію залишку валютної заборгованості позичальників – фізичних осіб у гривню за офіційним курсом на дату підписання кредитного договору, у більшості випадків за курсом 5.05 грн./дол. США. Після прийняття закону № 1558-1 щомісячна кількість реструктуризацій суттєво знизилася.

Ця ініціатива суперечила умовам співпраці з МВФ і створювала ризики для фінансової стабільності:

- Ризик порушення банками ліміту відкритої валютної позиції та нормативу адекватності регулятивного капіталу, що обумовило б нагальну потребу в значних “вливаннях” капіталу в банківську систему та купівлю банками значних обсягів іноземної валюти.
- Ризик зростання дефіциту державного бюджету України у зв'язку з застосуванням механізму компенсації втрат фінансовим установам, розробити який доручалося Кабінету Міністрів України.
- Моральний ризик – конвертація кредитів стимулювала б позичальників брати надмірні фінансові ризики в майбутньому та не сприяла б платіжній дисципліні в банківському секторі в цілому.

З огляду на ризики, що створював Закон № 1558-1, Президент України 18 грудня 2015 року застосував до нього право вето та повернув на доопрацювання.

На заміну популістському законопроекту Незалежна асоціація банків України та банківська спільнота за підтримки НБУ підготували соціально справедливе рішення проблеми валютних позичальників. Проект закону “Про реструктуризацію зобов'язань громадян України за кредитами в іноземній валюті, що отримані на придбання єдиного житла (іпотечні кредити)” був розроблений з урахуванням міжнародних зобов'язань України та підтриманий 19 банками – крупними іпотечними кредиторами. Згідно з проектом закону реструктуризації підлягають як кредити у діючих банках, так і кредити, що передані факторинговим компаніям та іншим установам. Для позичальників, які отримали валютний кредит на придбання свого єдиного житла, проект передбачає такі умови реструктуризації:

- Конвертацію валютної заборгованості в гривню за офіційним курсом на день реструктуризації.
- Прощення не менше 25% реструктуризованої заборгованості в разі своєчасного виконання позичальником нових зобов'язань; не менше 50% реструктуризованої заборгованості, якщо забезпеченням є єдине соціальне житло.
- Додаткову підтримку для інвалідів 1 групи, ветеранів війни, багатодітних сімей, сімей, що виховують дитину-інваліда, та учасників АТО. Для цих груп позичальників передбачене прощення не менше 70% реструктуризованої заборгованості, якщо забезпеченням є соціальне житло та не менше 50% у разі іншого житла. У разі отримання учасником АТО інвалідності 1 групи здійснюється прощення 100% заборгованості за кредитом на придбання соціального житла (80% у разі іншого житла).

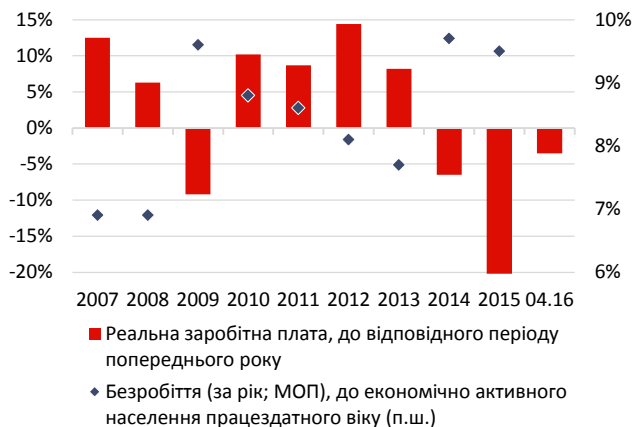
Скасування мораторію на стягнення майна валютних позичальників передбачається через шість місяців із дня набрання чинності законом.

Ризики домогосподарств

Зниження реального наявного доходу на 22% у 2015 році внаслідок падіння виробництва, високого рівня інфляції та безробіття суттєво погіршило платоспроможність домогосподарств та знизило їх схильність до заощаджень. Населення було змушене використовувати накопичені заощадження для фінансування витрат. Позитивна динаміка реальних наявних доходів у 2016 році почне відновлюватися, хоча і дуже помірними темпами. Депозити повертатимуться у банки переважно за рахунок найбільш заможних домогосподарств на фоні відновлення довіри до банківського сектору.

Через високу інфляцію та фактично відсутню індексацію оплати праці та соціальних виплат (частка яких разом склала 58.5% номінальних доходів населення) падіння реального наявного доходу домогосподарств у 2015 році прискорилося майже вдвічі в порівнянні з 2014-м. Реальна заробітна плата знижувалася протягом січня-лютого 2016 року, і почала повільно відновлюватися лише з березня поточного року. Ситуацію ускладнює високий рівень безробіття, що, протягом 2015 року становив 9.5% від економічно активного населення України працездатного віку³, а його пікове значення 10% було пройдено у I кв. 2015 року. “Провал” доходів було дещо пом’якшено збільшенням на 25.8% прибутку та змішаного доходу (18.3% від номінальних доходів) – доходу фізичних осіб від підприємницької діяльності, насамперед в торгівлі, сільському господарстві, будівництві та операціях з нерухомістю. Важливим компенсуючим фактором стало зростання на 22.8% наданих пільг та субсидій малозабезпеченим верствам населення (13.8% від номінальних доходів) і переказів, номінованих в іноземній валюті⁴. Зазначені фактори посприяли збільшенню номінальних доходів населення у 2015 році на 15% (проти падіння на 2.1% у 2014 році).

Заробітна плата та рівень безробіття

Джерело: ДССУ

Разом з цим споживчі витрати минулого року зростали швидше ніж номінальні доходи – 16.9% порівняно з 15%. Це призвело до зниження загальної схильності домогосподарств до заощаджень. Приріст вкладень у фінансові та нефінансові активи⁵ становив лише 0.5% отриманого наявного доходу домогосподарств за 2015 рік - найгірший з 2008 року показник.

³ За методологією Міжнародної організації праці.

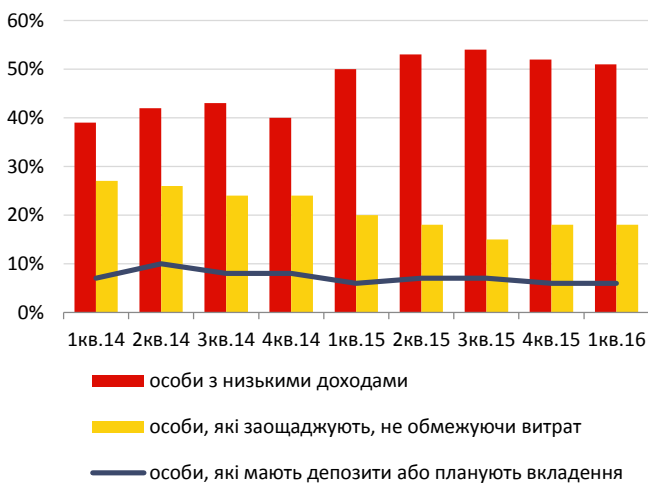
⁴ Внаслідок девальвації національної валюти грошові перекази зросли у 2015 році порівняно з 2014 роком у гривневому виразі на 44.1%, незважаючи на їх скорочення в доларовому еквіваленті до 1.7 з 2.2 млрд. дол. США.

⁵ За міжнародною методологією СНР'2008 фінансові активи включають готівкові кошти, депозити, цінні папери, кредити, страхові технічні резерви (СК, зокрема в частині коштів – страхових платежів домогосподарств) та дебіторську заборгованість; нефінансові активи – це основні засоби, матеріальні оборотні засоби, цінності, нематеріальні активи.

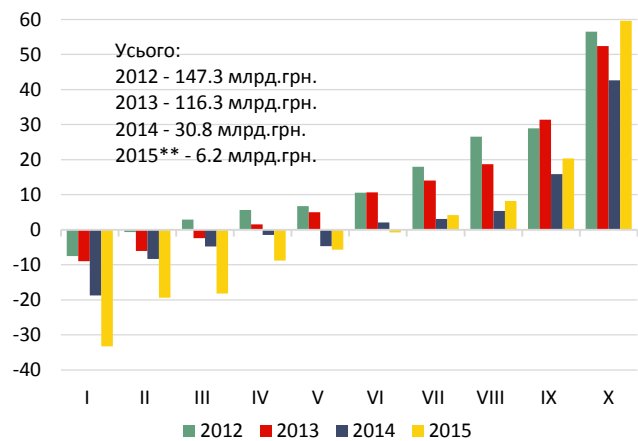
Збільшилася частка домогосподарств, яким не вистачає коштів або вистачає лише на поточне споживання, що обумовлює відсутність можливості заощаджень. За результатами опитування дослідницької компанії GfK Україна, частка населення, яке визнавало свій дохід як низький, становила 51% у першому кварталі 2016 року (порівняно з 39% у I кв. 2014 року), і лише 18% населення могло робити заощадження, не обмежуючи споживання (27% у I кв. 2014 року).

Важливим додатковим джерелом фінансових ресурсів домогосподарств є власні накопичення населення, насамперед депозити та готівкові кошти. Якщо у 2013 році третина домогосподарств компенсувала недостатність доходів витратанням заощаджень або запозиченнями для здійснення поточних витрат на споживчі товари і послуги, то у 2015 році – уже половина. Серед найбагатших домогосподарств також дещо знизилася частка бажаючих зберігати вільні кошти на депозитних рахунках у банках.

Можливості заощаджень населення України

Приріст заощаджень домогосподарств у розрізі децильних груп, млрд. грн.*

* Різниця між номінальними доходами та витратами населення, що розподілені за децильними групами за відповідними структурами.

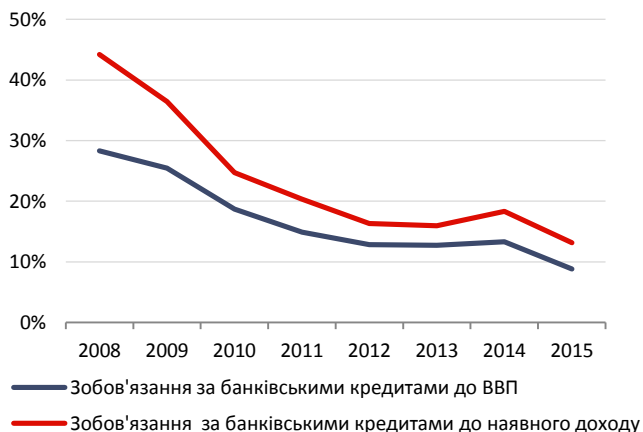
** Розрахункові дані.

Джерело: ДССУ, НБУ

Джерело: GfK Ukraine

Боргове навантаження на населення значно знизилося із часів кризи 2008 року в основному внаслідок суттєвого уповільнення банківського кредитування фізичних осіб у 2008 – 2010 роках. Водночас платоспроможні господарства поступово погашали видані кредити. Обсяг кредитів домогосподарств наприкінці 2008 року становив 28% ВВП (44% наявного річного доходу) та зменшився до 9% ВВП (13% доходу) у 2015 році.

Боргове навантаження на сектор домогосподарств

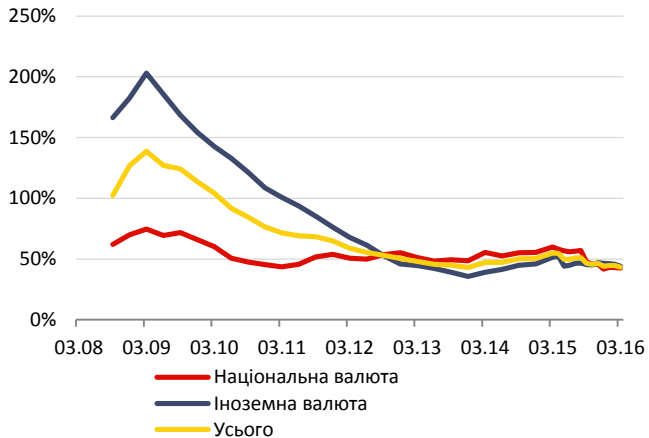

Джерело: НБУ, ДССУ, власні розрахунки

На сьогодні населення є нетто-кредитором банківського сектору. Співвідношення кредитів і депозитів (LtD) домогосподарств у національній валюті історично коливалося на рівні 50-75%. Значення коефіцієнта в іноземній валюті на короткий період перевищило 200% у 2009 році, і стрімко скоротилося до 44% наприкінці першого кварталу 2016 року. У 2015 році LtD домогосподарств продовжив знижуватися через виведення неплатоспроможних банків з ринку, та реструктуризацію/погашення іпотечних кредитів в іноземній валюті на фоні поступового відновлення депозитної бази в гривні.

Співвідношення кредитів та депозитів фізичних осіб

Джерело: НБУ

Роль населення як чистого кредитора банківського сектору посилюватиметься протягом найближчих трьох років. За поступового відновлення довіри до банківського сектору населення повертає заощадження до банків. Потенціал повернення високий: протягом 2014 року – I кв. 2016 року чистий відплив депозитів фізичних осіб становив 68 млрд. грн. (гривневі депозити) та 14.9 млрд. дол. США (валютні депозити), або 27% та 64% від обсягу на початок 2014 року відповідно. Частину цих депозитів уже було використано для фінансування витрат, але більшість знятих коштів все ще перебуває у населення та може повернутися до банківського сектору протягом 2016 – 2017 років. Водночас банківське кредитування населення в короткостроковій перспективі обмежуватиметься і буде сконцентроване переважно в сегменті споживчих кредитів (див. Опитування про умови кредитування). Є підстави очікувати, що обсяги припливу депозитів населення до банків значно перевищуватимуть обсяги зростання портфеля кредитів, виданих домогосподарствам.

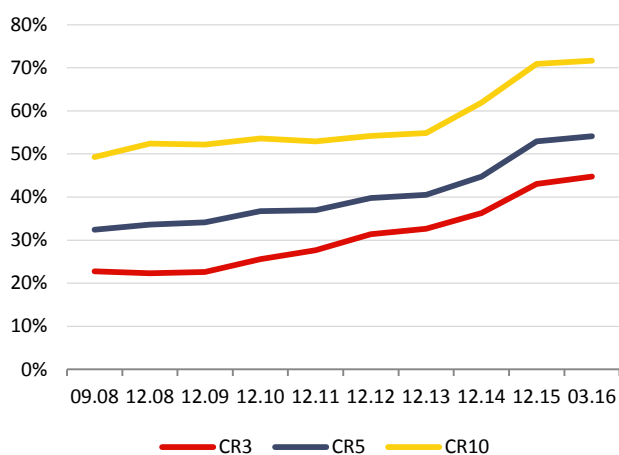
Умови та ризики банківського сектору

Структурні зміни

Структура банківського сектору суттєво змінювалася під впливом двох масштабних криз. Після 2008 року іноземні банки призупинили активне кредитування та почали скорочувати свою присутність на ринку. У період між кризами активно розвивалися банки із вітчизняним приватним та державним капіталом. З початку 2014 року майже 80 банків із українським приватним капіталом збанкрутували або були виведені з ринку з інших причин, тому установи із іноземним капіталом частково відновили свої позиції на ринку. Посилення концентрації у банківському секторі продовжиться у короткостроковій перспективі у зв'язку із міграцією клієнтів до найнадійніших банків, у тому числі державних.

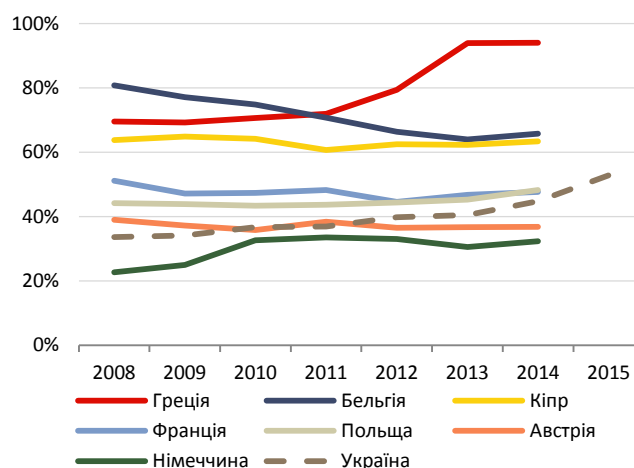
Частка активів найбільших п'яти банків (CR5) суттєво зросла з часу кризи 2008 – 2009 років і становила 54% у березні 2016 року. Це вище, ніж середньозважений на активи показник для країн ЄС. У розрізі основних категорій балансу найвищою була концентрація за депозитами фізичних осіб – CR5 за ними становила 62%. Більш висока концентрація є укріпленням довіри вкладників до великих банків і відображенням виведення з ринку неплатоспроможних установ, які раніше залучили суттєві обсяги депозитів фізичних осіб. Концентрація у секторі найближчим часом підвищиться, оскільки очікується подальша міграція клієнтів до великих банків (у тому числі державних), які сприймаються бізнесом та населенням як надійніші.

Питома вага найбільших 3, 5 та 10 банків (CR3, CR5, CR10) у загальних активах сектору

Джерело: НБУ, власні розрахунки

Концентрація активів CR5 в окремих країнах Європи

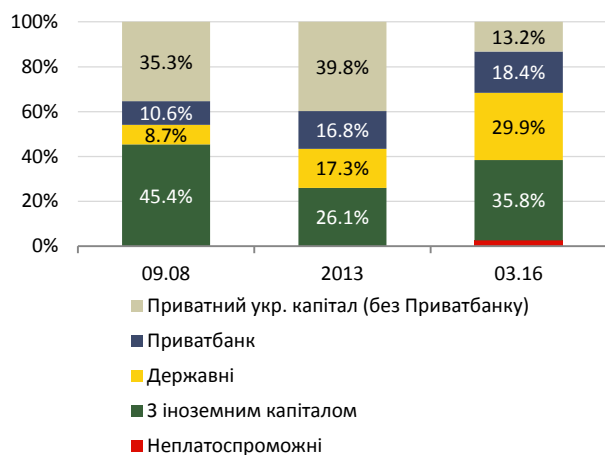

Джерело: ЄЦБ, НБУ

Протягом 2009 – 2013 років відбулися значні структурні зміни в банківському секторі. Інтерес європейських банківських груп до розвитку бізнесу в Україні суттєво знизився через збитки та недостатню захищеність прав кредиторів. Спочатку іноземні материнські банки практично призупинили надання кредитів дочірнім банкам в Україні. Надалі розпочався масовий вихід європейських банківських груп із українського ринку – протягом 2009 – 2013 років з України пішло близько 10 банків з іноземним капіталом, а два банки, що входили до міжнародних фінансових груп, повністю згорнули роздрібний бізнес. Частка банків з іноземним капіталом в активах скоротилася із 45% у вересні 2008 року до 26% наприкінці 2013 року. Проте, масові банкрутства банків з українським капіталом від початку 2014 року (понад 70 банків було оголошено неплатоспроможними) привели до часткового відновлення частки банків із іноземним капіталом (до 36% у березні 2016 року). Після кризи 2008 – 2009 років динамічно зростала частка державних банків через активне кредитування ними великих підприємств. Значна кількість кредитів, наданих держбанками у цей період, виявилися проблемними (детально див. матеріал “Державні банки: масштабних реформ не уникнути”).

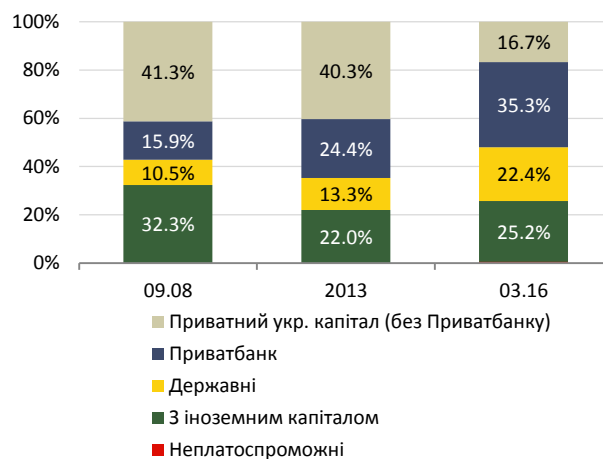

Активи банківського сектору в розрізі груп

Джерело: НБУ

Депозити населення в розрізі груп

Джерело: НБУ

Фондування

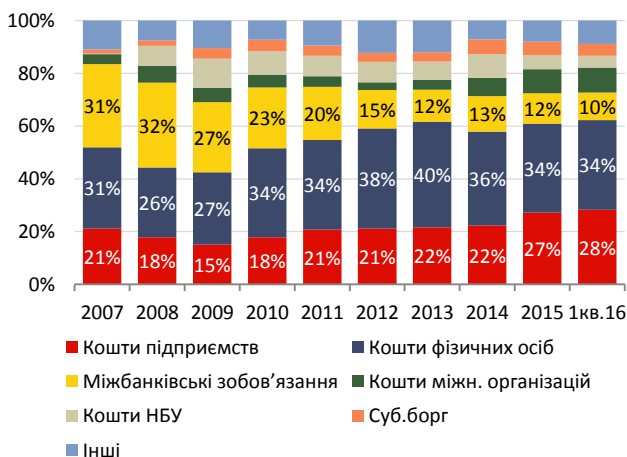
До початку кризи 2008 – 2009 років фондування банківської системи значною мірою забезпечувалося ресурсами в іноземній валюті, залученими на зовнішніх ринках. Після закриття зовнішніх ринків капіталу у 2009 році та зменшення підтримки місцевих банків материнськими холдингами з ЄС структура фондування банків зазнала суттєвих змін. Банки стали значною мірою покладатися на внутрішні ресурси, насамперед на кошти населення. Хоча поточна криза перервала цю тенденцію, є ознаки її відновлення у 2016 році.

Ризики розбалансування ресурсної бази були закладені у 2006 – 2008 роках, коли українські банки отримали можливість залучати значне фондування на зовнішніх ринках за помірною ціною. Зовнішні запозичення стали одним із ключових драйверів зростання ресурсної бази та фінансування кредитного портфеля.

Із 2010 року структура зобов'язань банків поступово перебалансовується на користь коштів клієнтів (суб'єктів господарювання та фізичних осіб). Їх частка наприкінці I кв. 2016 року зростає до 62% порівняно з 44% у 2008 році. Втрата вітчизняними банками доступу на зовнішні ринки капіталу, зниження підтримки з боку материнських компаній та конвертація наявних міжбанківських кредитів у капітал призвела до скорочення питомої ваги міжбанківських зобов'язань з 32.2% (пікове значення у 2008 році) до 10% у березні 2016 року. У номінальному значенні валовий зовнішній борг банківського сектору скоротився на 59% з пікового значення 42 млрд. дол. США (у вересні 2008 року) до 12.8 млрд. дол. США на кінець 2015 року. Обсяги зовнішніх запозичень банківського сектору імовірно будуть і надалі скорочуватися протягом поточного року. Частково така тенденція буде пов'язана із конвертацією зовнішніх боргів у власний капітал.

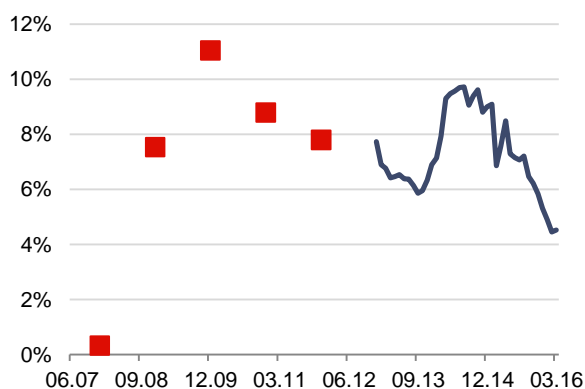
Частка кредитів Національного банку у зобов'язаннях банків досягла пікового значення в липні 2014 року (9.7%), що було спричинене наданням стабілізаційних кредитів для виконання банками зобов'язань перед вкладниками. Роль НБУ у фондуванні банків зменшується протягом останніх півтора року, на кінець I кв. 2016 року частка коштів НБУ у зобов'язаннях становила 4.5%.

Структура зобов'язань банків

Джерело: НБУ

Питома вага коштів НБУ у зобов'язаннях банків

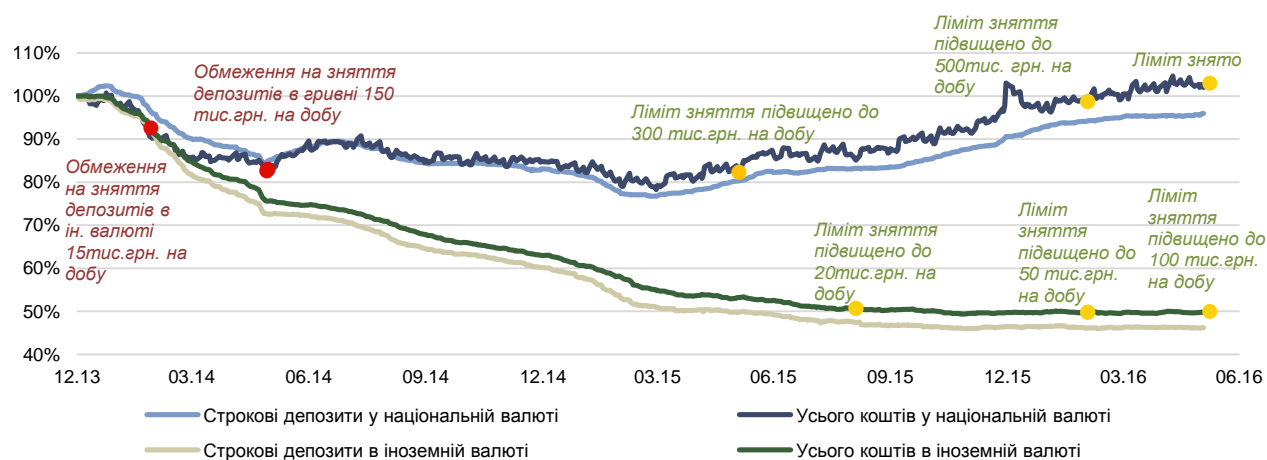
Джерело: НБУ

Депозити домогосподарств були і залишаються основою фондування банків

Початком і драйвером банківської кризи 2014 року став вплив коштів з клієнтських рахунків, насамперед рахунків фізичних осіб. Паніка населення, обумовлена загостренням військового конфлікту та різкою девальвацією гривні, призвела до втрати банками 33% депозитів фізичних осіб у національній валюті та 50% депозитів в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) протягом 2014–2015 років з платоспроможних банків⁶. Обсяг гривневих депозитів населення у платоспроможних банках сягнув мінімуму в березні 2015 року і з того часу відновлюється. Вплив валютних коштів тривав майже два роки і лише у грудні 2015 – січні 2016 року вони вперше зросли з початку кризи. На кінець I кв. 2016 року гривневі депозити в банках, які були платоспроможними на 01 квітня 2016 року, відновили докризовий рівень, валютні депозити скоротилися на 50%. Національний банк очікує на зростання обсягів депозитів у 2016 році на рівні 10% (з урахуванням ефекту зміни обмінного курсу гривні).

Під час кризи НБУ запровадив адміністративні заходи щодо зняття коштів із рахунків фізичних осіб: 15 тис. грн. на добу для коштів в іноземній валюті та 150 тис. грн. – у гривні. Відносна стабілізація валютного ринку та відновлення ліквідності банківського сектору дала змогу пом'якшити обмеження та підняти із червня 2015 року одноденні ліміти для гривневих рахунків до 300 тис. грн., а з вересня – до 20 тис. грн. для валютних депозитів. У березні 2016 року НБУ знову пом'якшив обмеження на зняття – до 500 тис. грн. на день за гривневими та 50 тис. грн. на день за валютними рахунками. У червні знято ліміт на зняття за гривневими депозитами та підвищено ліміт за валютними – до 100 тис. грн. на добу.

Вплив коштів з рахунків фізичних осіб у платоспроможних банках з початку кризи, 2013 рік = 100%

Джерело: НБУ

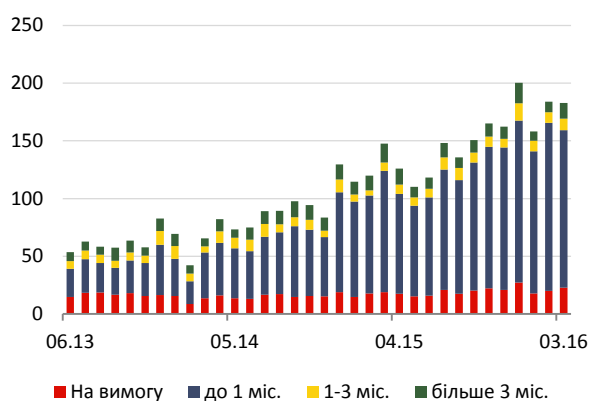
Економічні втрати через геополітичні події та системну кризу змушували корпорації тримати кошти на рахунках на вимогу, надаючи перевагу ліквідності над дохідністю. З початку 2014 року поточні рахунки суб'єктів господарювання в платоспроможних банках зросли на 85%, в той час як строкові – знизилися на 12%. Насамперед скоротилися валютні запаси корпорацій через втрати експортної виручки – на 25% (у доларовому еквіваленті) у платоспроможних банках. Відновлення залишків на рахунках корпорацій у національній валюті розпочалося раніше та було динамічнішим, ніж за коштами фізичних осіб: уже в другому півріччі 2014 року спостерігалося зростання рахунків на вимогу, а з другого півріччя 2015 року – і на строкових рахунках. На кінець березня 2016 року залишки коштів суб'єктів господарювання у національній валюті у платоспроможних на цей момент банках зросли на 67%.

⁶ станом на 01/04/2016

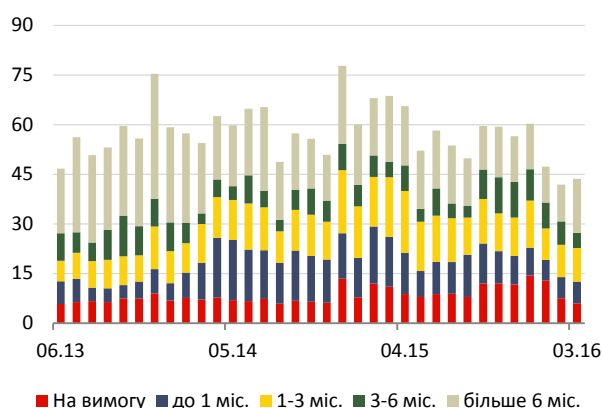
Переважно більше договорів за новими строковими депозитами суб'єктів господарювання під час кризи укладали на строк до одного місяця і постійно переукладали. Їх частка серед нових депозитів стрімко зросла – із 47% до 75%. Завдяки поступовому відновленню довіри населення до банківського сектору частка нових ультракоротких депозитів (строковістю до одного місяця) знизилася з пікових 30% у травні 2014 року до 15% у березні 2016 року. Натомість частка депозитних договорів строком від 6 до 12 місяців у цей період зросла з 9% до 21%. Домогосподарства залишаються обережними у вкладеннях на строк більше одного року, відновлення докризових обсягів за новими довгостроковими договорами очікується не раніше 2017 року.

Нові депозити нефінансових корпорацій, млрд. грн.

Джерело: Національний банк України

Нові депозити домашніх господарств, млрд. грн.

Джерело: Національний банк України

Кредитні ризики

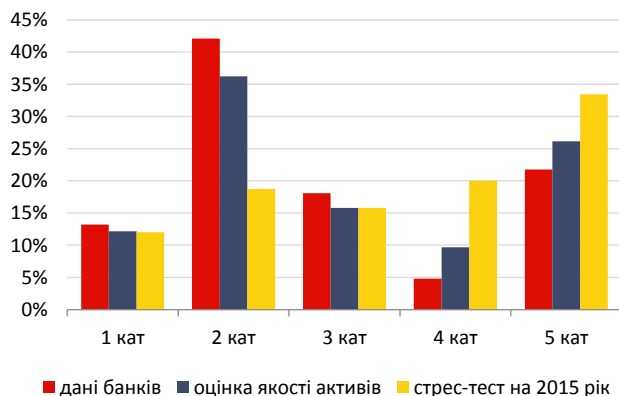
Найбільш точну та надійну інформацію про реальну якість кредитного портфеля банківського сектору НБУ отримав під час діагностичного обстеження найбільших 20 банків. За результатами стрес-тесту частка кредитів, що потрапляють у 4 та 5 категорії якості (дефолтні кредити та ті, за якими ризик настання дефолтів перевищує 50%), становить 53%. Також було встановлено, що банки повинні були збільшити резерви на покриття збитків за кредитними операціями більше ніж удвічі відносно рівня резервів станом на 01 квітня 2015 року. Щоб зменшити кредитні ризики та не формувати резерви банки також можуть отримати додаткову якісну заставу від своїх позичальників. Якість застави банківського сектору на дату діагностики була низькою – майнові права на інше майно становили близько третини загального обсягу забезпечення за кредитним портфелем банків.

Діагностичне обстеження найбільших 20 банків дало змогу встановити наявну картину якості кредитного портфеля банківського сектору. Частка цих банків у загальному кредитному портфелі банківського сектору становила 73% на дату діагностики (01 квітня 2015 року). Дані, отримані НБУ, певною мірою відрізняються від даних регулярної фінансової звітності, яка оприлюднюється банками, оскільки окремі банки некоректно відображали якість активів. Під час реалізації планів з капіталізації та програм реструктуризації банки зобов'язані відобразити у власній звітності реальний стан справ із якістю кредитного портфеля.

Діагностичне обстеження передбачало дві складові – перевірка якості активів та стрес-тестування (детальніше див. тематичний матеріал “Результати стрес-тестування найбільших банків: ключові висновки”). Так, після першого етапу (оцінка якості активів банків) частка кредитів 4 – 5 категорій якості (негативно класифікована заборгованість) зросла із заявлених банками 27% до 36%. До 4 категорії належать кредити, рівень настання дефолту за якими оцінюється в діапазоні 51–99%, а до 5 категорії належать дефолтні кредити. Розрахунки за сценарієм стрес-тестування дають оцінку частки кредитів 4 – 5 категорії на рівні 53%. У розрізі портфелів найбільш проблемними є валютні кредити фізичним особам – 88% належить до 4 – 5 категорій після стрес-тестування. Погіршення якості кредитного портфеля населення було пов'язано з девальвацією та значним погіршенням його фінансового стану.

Найсуттєвіша перекласифікація структури якості портфеля стосувалася кредитів суб'єктам господарювання. Відповідно до звітності банків станом на дату діагностики частка негативно класифікованих кредитів становила лише 20%. За результатами першого етапу діагностики вона зросла до 31%, а за оцінками стрес-тесту – до 51%.

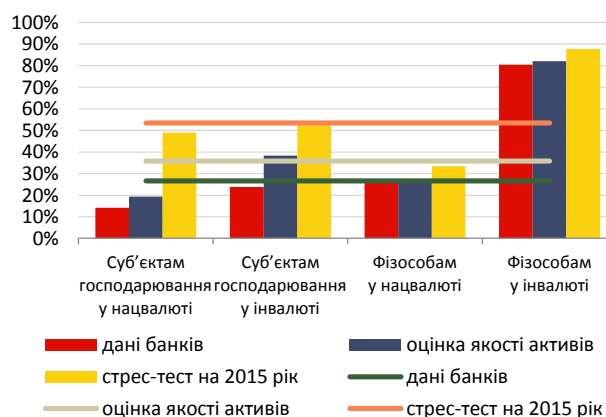
Розподіл кредитів за категоріями якості*

* Тут і далі в графіках наведено дані по 20 банках, що проходили діагностику у 2015 році.

Джерело: НБУ

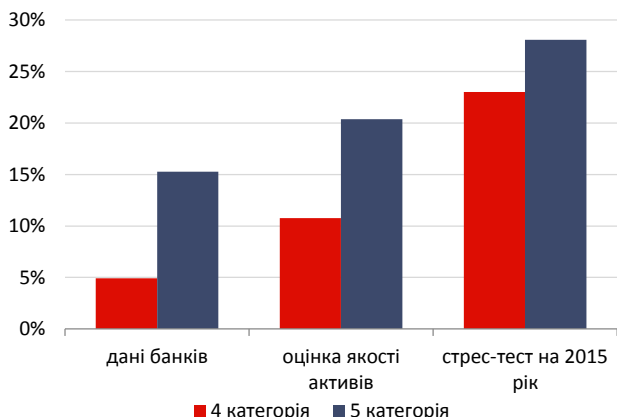
Частка негативно класифікованих кредитів у портфелі банків

Джерело: НБУ

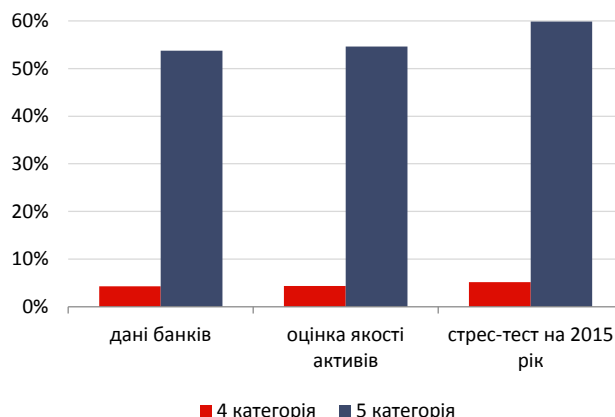

Частка кредитів 4 та 5 категорії якості наданих суб'єктам господарювання

Джерело: НБУ

Частка кредитів 4 та 5 категорії якості наданих фізичним особам

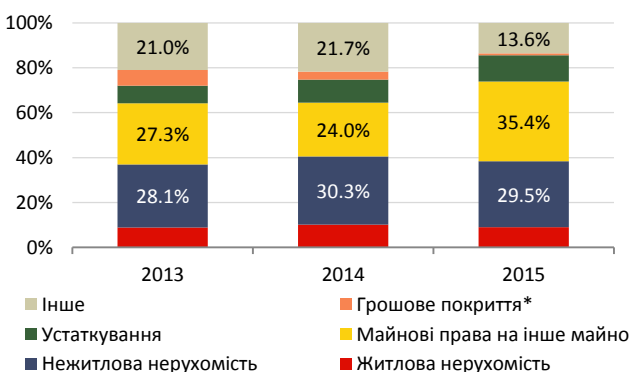

Джерело: НБУ

За оцінками НБУ банки станом на дату діагностичного обстеження потребували суттєвого збільшення резервів під кредитний портфель (або визнання додаткового непокритого кредитного ризику). Найбільшою була потреба в додаткових резервах під валютні кредити, виданих юридичним особам.

Одним із ключових факторів високої оцінки потреб у додаткових резервах (визнанні непокритого кредитного ризику) був недостатній рівень якості застави, яку окремі банки враховували під час оцінки кредитних ризиків. Забезпечення у вигляді майнових прав на інше майно становило 27 – 33% загального обсягу застави протягом останніх трьох років. Такий вид забезпечення є найменш якісним та не дає змоги розраховувати на повернення коштів у разі банкрутства позичальника. Банки та позичальники часто зловживали таким видом забезпечення з метою штучного заниження кредитного ризику у власній звітності.

Структура забезпечення, що враховується під час розрахунку кредитного ризику за активними операціями

* Розміщене в банку-кредиторі на строк, не менший, ніж строк користування активом.

Джерело: НБУ

Банки зобов'язані належним чином перекрити кредитні ризики, виявлені під час діагностичного обстеження. Відповідно до вимог НБУ це можливо зробити трьома основними шляхами: 1) доформувати резерв та залучити додатковий капітал; 2) отримати від позичальників додаткову заставу за кредитами, що зменшуватиме величину непокритого кредитного ризику та потребу в додатковому капіталі; 3) домогтися повернення боржниками проблемної заборгованості, що зменшує потребу в резервах банків.

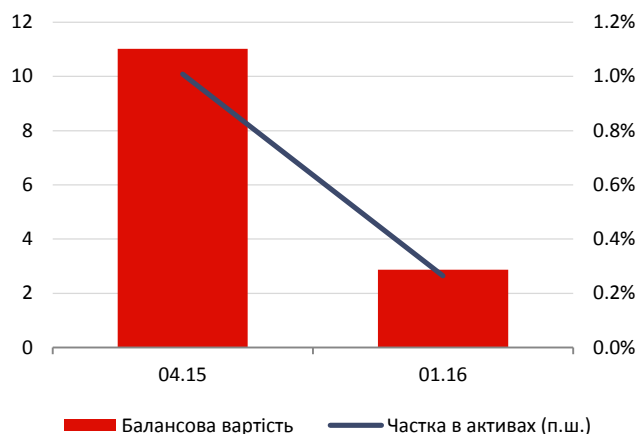
Після різкого скорочення доходів, а також значної девальвації гривні у 2014 – 2015 роках, домогосподарства та підприємства поступово відновлюють платоспроможність та обслуговування кредитів. Проте, процес поліпшення якості кредитного портфеля буде вкрай повільним, і знадобиться кілька років для того, щоб частка негативно класифікованих кредитів мала докризовий рівень.

Інша проблема, яку виявило діагностичне обстеження банків, пов'язана із непоодинокими випадками придбання та утримання на балансі "сміттєвих" цінних паперів. Цінні папери більшості емітентів, що утримувалися банками, відрізнялися підвищеним ризиком про що свідчили:

- ознаки пов'язаності емітентів з акціонерами банків;
- непрозора діяльність та структура власності емітентів;
- незадовільні фінансові результати роботи емітентів;
- ознаки маніпуляції з котируваннями цінних паперів на фондових біржах.

Водночас рівень визнання збитків від знецінення цінних паперів (що не належать до державного сектору та сектору державних підприємств) через переоцінку або формування резервів становить лише 15% станом на 01 квітня 2015 року. Під час діагностичного обстеження рівень визнання збитків зріс до 75%.

Цінні папери недержавного сектору у власності двадцяти найбільших банків, млрд. грн.

Джерело: НБУ

Юридичні ризики

Непрозора та слабо контрольована суспільством судова система, а також суперечливе законодавство у сфері кредитних відносин та банкрутства створюють значні ризики для фінансової стабільності. Чинні норми законодавства та судова практика в частині захисту прав кредиторів не дають банкам змоги ефективно працювати з проблемними боргами. Для пришвидшення розчистки банками балансів необхідно прискорити розгляд та прийняти в цілому законопроекти, що дадуть змогу реструктуризувати проблемні борги та спростять процедуру реалізації застави.

Механізму стимулювання банків до швидкої чистки балансів від проблемних боргів немає. Один із ключових факторів – немає юридичних норм, які б одночасно стимулювали банки та неплатоспроможних позичальників до швидкого визнання боргів проблемними. Фактично будь-яка реструктуризація або списання проблемних боргів банком призводить до додаткових витрат як банків, так і позичальників та має негативний вплив на капітал банку. За таких умов більшість банків намагаються уникнути визнання боргів проблемними та роблять це з великим запізненням та під тиском регулятора.

Податкове законодавство України також не сприяє заходам з реструктуризації та списання заборгованості – прощення боргу призводить до появи оподаткованого прибутку в боржника. Немає механізму реорганізації та відновлення платоспроможності життєздатних підприємств. У 2014 році із 3 324 справ про банкрутство, закінчених провадженням, лише 4 було припинено у зв'язку з санацією, у першому півріччі 2015 року – 3 з 1 078 справ. Більшість справ про банкрутство закінчуються ліквідацією компаній.

Низький рівень захисту прав кредиторів та недосконалість правового поля створюють поле для маніпуляцій. Поширена відповідь боржників на позови банків чи їх ліквідаторів – подання зустрічних позовів про визнання недійсними кредитних та іпотечних договорів, договорів поруки. Це суттєво затягує процес стягнення заборгованості та застави.

Маніпуляції позичальників із заставним майном і труднощі із зверненням стягнення на це майно. Зокрема, Закон України “Про іпотеку” дає змогу кредитору набути іпотечне майно у власність лише після проведення трьох публічних конкурсів з продажу і лише за початковою ціною перших публічних торгів. Права кредиторів не захищені в разі самочинного будівництва – на нерухоме майно, до складу якого входять самочинно збудовані об'єкти, практично неможливо звернути стягнення. Під час купівлі-продажу та реєстрації транспортних засобів законодавство не зобов'язує нотаріусів та працівників правоохоронних органів перевіряти наявність приватних обтяжень, установлених на користь банків, що призводить до незаконного відчуження транспортних засобів, переданих у заставу банку, без згоди самого банку.

Швидке стягнення та реалізація заставного майна майже неможливі через зловживання недобросовісними боржниками процедурою банкрутства

Процедура реалізації заставного майна та система виконавчого провадження не дають змоги повернути кредитні кошти навіть у разі примусового стягнення заборгованості. Відповідно до законодавства державний виконавець зобов'язаний виконати рішення суду протягом шести місяців із дня винесення постанови про відкриття провадження. На практиці ці строки не дотримуються через оскарження боржниками в суді дій виконавців.

Інша проблема – зловживання юридичних осіб-позичальників процедурою банкрутства, непрозорість дій та неконтрольованість арбітражних керуючих та ліквідаторів. За даними Незалежної асоціації банків України (НАБУ), у 2015 році були зафіксовані випадки перереєстрації підприємств – позичальників в інший регіон перед

процедурою банкрутства та призначення судами цього регіону арбітражних керуючих у ручному режимі. Зловживання також трапляються на етапі ліквідації – за даними НАБУ існують випадки продажу майна особі, яка домовилася про це з ліквідатором, або продажу майна за заниженою ціною (цілісних майнових комплексів за одну гривню).

Досягнутий прогрес у питанні захисту прав кредиторів. Протягом 2015 року було вирішено кілька проблемних для кредиторів питань. Зокрема, був звільнений від зобов'язань зі сплати ПДВ продаж заставного майна; були зняті податкові перешкоди для списання безнадійних боргів юридичних осіб; банки та бюро кредитних історій отримали доступ до інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у режимі реального часу.

Важливим досягненням із вдосконалення правового поля у сфері кредитних відносин у 2015 році та в першій половині 2016 року стало прийняття таких законопроектів:

- у першому читанні був прийнятий проект Закону України “Про фінансову реструктуризацію”, (№3555), який запроваджує механізм позасудової реструктуризації боргів та санації підприємств-боржників за участю фінансових установ. Ухвалення допоможе добросовісним позичальникам, що тимчасово не мають змоги обслуговувати борги згідно з умовами кредитних договорів. 01 червня 2016 року Комітет з питань фінансової політики та банківської діяльності вирішив рекомендувати Верховній Раді України прийняти законопроект у цілому;
- у цілому були прийняті Закони України “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів” та “Про виконавче провадження”, які зокрема запроваджують змішану систему виконання судових рішень як державними, так і приватними виконавцями. Це сприятиме більш ефективному виконанню рішень судів та інших уповноважених органів, оскільки стягувачі матимуть можливість самостійно обирати особу, яка буде здійснювати відновлення їхніх порушених прав.

Водночас Верховна Рада України не підтримала кілька проектів, спрямованих на вирішення ситуацій з проблемними боргами:

- проект Закону України “Про відновлення довіри між позичальниками та кредиторами” (№ 2286а), який ліквідує низку законодавчих прогалин, що використовуються боржниками для уникнення виконання своїх зобов'язань. Натомість у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо стимулювання кредитування в Україні)” (№ 4529). Його положення є аналогічними положенням проекту № 2286а за виключенням внесення змін до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. 26 квітня 2016 року Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності вирішив рекомендувати Верховній Раді України прийняти законопроект № 4529 за основу;
- проект Закону України “Про реструктуризацію зобов'язань громадян України за кредитами в іноземній валюті, що отримані на придбання єдиного житла” (№ 4004) був переданий на доопрацювання до Комітету з питань фінансової політики та банківської діяльності. Цей законопроект був внесений Кабінетом Міністрів України, його прийняття полегшить реструктуризацію боргів для власників єдиного житла та є необхідною умовою для зняття мораторію на звернення стягнення на майно валютних позичальників. Наразі у профільному комітеті вирішується питання щодо подання на реєстрацію доопрацьованого законопроекту.

Окремі рішення вищих судових інстанцій у 2015 році створили додаткові ризики для кредиторів. Зокрема Верховний Суд України в минулому році зробив висновок про те, що особам, яких виселяють з іпотечного житла, має надаватися інше житло, якщо передане в заставу житло було придбане не в кредит. Окремим проблемним питанням є часті відмови судів у задоволенні позовних вимог до поручителів, у зв'язку з чим один з великих банків звернувся до Конституційного Суду за офіційним тлумаченням відповідних положень Цивільного кодексу.

З огляду на зазначені проблеми наступні кроки є важливими для зменшення обсягу негативно класифікованих кредитів та відновлення кредитування:

- створення механізму добровільної реструктуризації боргів та досудової санації для потенційно життєздатних підприємств-боржників;
- створення механізму реструктуризації та прощення боргів для валютних позичальників – власників єдиного житла;
- врегулювання податкових питань, пов'язаних із реструктуризацією та прощенням боргу;
- забезпечення рівного доступу боржників і кредиторів до процедури банкрутства, у тому числі, надання можливості забезпеченим кредиторам ініціювати банкрутство боржника, а також зрівняння їх в правах з іншими кредиторами;
- посилення контрольних функцій кредиторів в межах процедури розпорядження майном підприємств-боржників для запобігання зловживанням керівників підприємств та арбітражних керуючих.

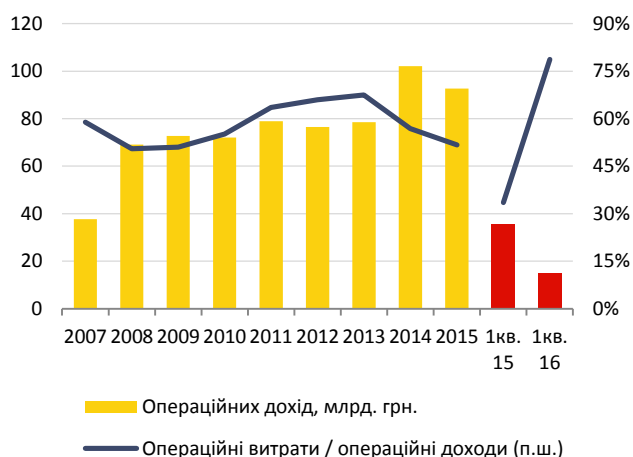
Фінансові результати та капіталізація

Протягом 2015 року операційні доходи більшості банків залишалися на відносно високому рівні, а співвідношення операційних витрат та доходів (CIR) знизилася, хоча значною мірою це було пов'язано із ефектом девальвації. Водночас вартість кредитного ризику (співвідношення обсягів відрахування в резерви протягом року до кредитного портфеля) у 2015 році збільшилася у 3.6 раза порівняно з 2013 роком, що і сформувало суттєві збитки банківського сектору. Банківський сектор залишатиметься збитковим протягом 2016 року – розчищення балансів банків від проблемної заборгованості вимагатиме суттєвого доформування резервів під активні операції. Повернення до прибуткової діяльності очікується лише у 2017 році. Рівень адекватності капіталу багатьох банків протягом 2016 року тимчасово буде перебувати нижче 10%. Таке зниження допустиме, оскільки банкам, які пройшли діагностичне обстеження, надано три роки для досягнення цього рівня.

Операційний прибуток банківського сектору (прибуток до відрахування в резерви за активними операціями) суттєво зріс протягом 2014–2015 років, незважаючи на зменшення банків у системі. Це насамперед пов'язано з девальвацією гривні, що призвело до зростання чистого процентного доходу в гривневому еквіваленті та торговельного доходу. Протягом I кв. 2016 року операційні прибутки знизилися в річному вимірі, що пов'язано з негативним ефектом переоцінки валюти кількома великими банками.

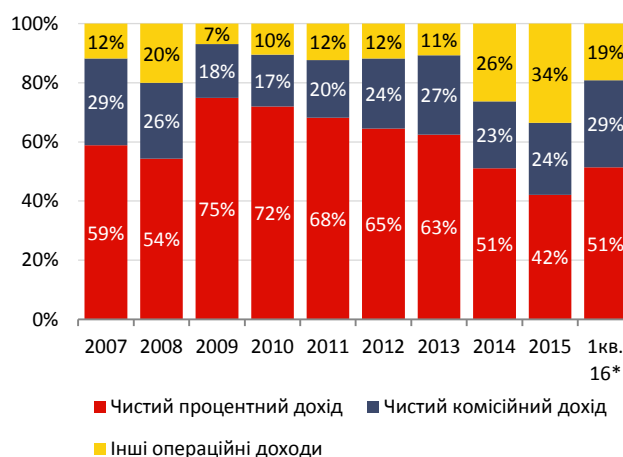
Протягом останніх двох років суттєво змінилася і структура операційного прибутку – частка чистого процентного доходу знизилася до 42% у 2015 році. Частка “інших доходів” значно збільшилася переважно за рахунок торговельного доходу. Співвідношення операційних витрат та доходів (CIR) зменшилося з 68% у 2013 році до 52% у 2015 році.

Операційні доходи та операційна ефективність банків

Джерело: НБУ

Структура операційних доходів банків

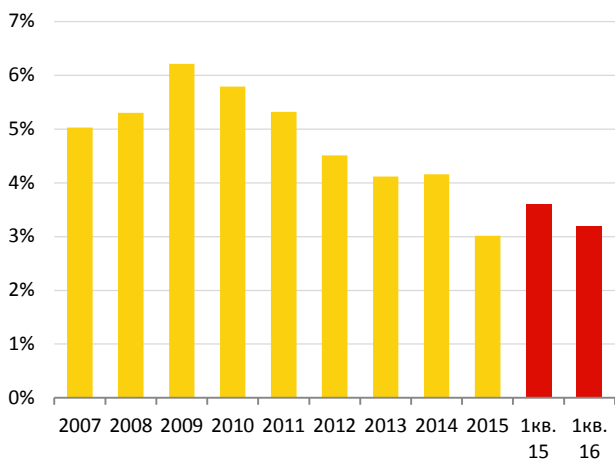
* Річна ковзна.
Джерело: НБУ

Процентна маржа українських банків дещо зменшилась у зв'язку із загостренням конкуренції за депозити в кризовий період. Очікується її поступове відновлення у 2016 році на фоні поліпшення ліквідності та очікуваного здешевлення вартості депозитів.

Зростання операційного прибутку було повністю нівельовано підвищеними відрахуваннями у резерви у зв'язку з погіршенням якості кредитного портфеля банків. Вартість кредитного ризику зросла до 9–12% (відносно валового кредитного портфеля) у 2014–2015 роках проти відносно помірних 2–3% у 2012–2013 роках. Високий рівень резервування зберігатиметься і протягом 2016 року, оскільки банки будуть визнавати збитки за активними операціями, встановлені в процесі діагностичного обстеження.

Чиста процентна маржа

Джерело: НБУ

Рівень резервування*

* Співвідношення відрахувань до резервів до кредитного портфелю банків.

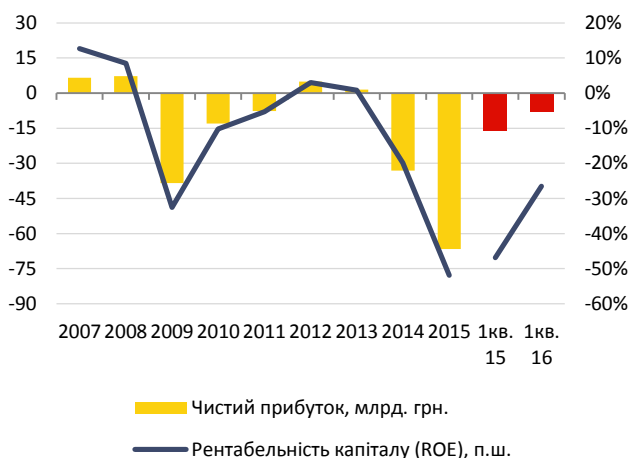
** Дані у I кв. 2016 року за МСФЗ.

Джерело: НБУ

Після кризи 2008 – 2009 років банківському сектору знадобилося 4 роки, щоб повернутися до прибуткової діяльності. Лише у 2012 році сукупний фінансовий результат українських банків став позитивним. Протягом 2009 – 2011 років кумулятивні збитки банківського сектору становили 59 млрд. грн. Така тривалість періоду збитків була пов'язана насамперед із поступовим та запізнілим визнанням банками втрат від погіршення якості кредитного портфеля.

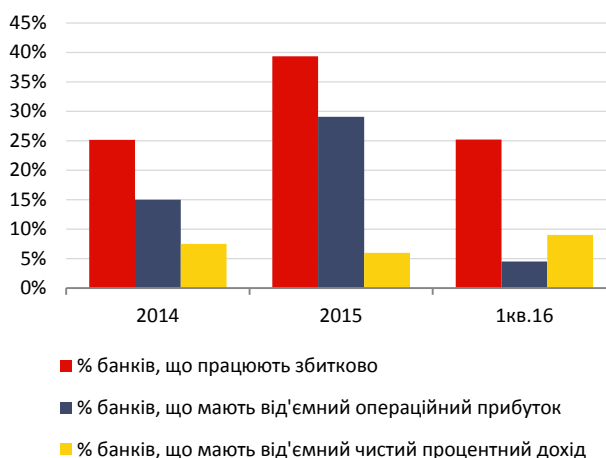
Протягом другого півріччя 2016 року банки усе ще будуть визначати значні збитки за активними операціями. З метою об'єктивного відображення якості кредитного портфеля НБУ зобов'язує банки в повній мірі відображати кредитний ризик за наявними активами, що визначається під час діагностичного обстеження. Саме тому протягом 2016 року сукупні відрахування банків до резервів на покриття збитків за активними операціями все ще перевищуватимуть операційний прибуток і лише починаючи із 2017 року можна розраховувати на перші позитивні значення чистого прибутку.

Чистий прибуток та рентабельність капіталу банків

Джерело: НБУ

Частка банків, що працюють збитково

Джерело: НБУ

За результатами I кв. 2016 року 28 платоспроможних банків працювали зі збитками (у 2014 році – 37, у 2015 році – 46). Суттєво скоротилася кількість банків, що отримали від’ємний операційний прибуток: 5 порівняно з 34 банками у 2015 році. Натомість від’ємний чистий процентний дохід у I кв. 2016 року отримали 10 банків (у той самий період 2015 року – 7 банків).

Рівень капіталізації банків суттєво погіршився протягом 2015 року на фоні зростання збитків банківського сектору. Протягом 2016 року очікується тимчасове зменшення показника багатьох банків до рівня нижче 10% у зв’язку із формуваннями банками резервів під активні операції. До 2018 року НБУ застосовуватиме до банків пом’якшені вимоги до адекватності капіталу в разі погодження програм капіталізації/планів реструктуризації за результатами діагностичного обстеження.

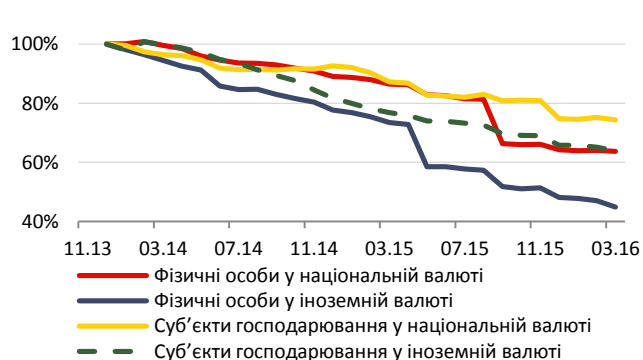
Перспективи відновлення кредитування

Незважаючи на історично високий рівень ліквідності в банківському секторі відновлення кредитування корпоративного сектору та домогосподарств буде повільним. Основні перешкоди для нарощування банками кредитного портфеля – низький рівень захисту прав кредиторів та вкрай висока закредитованість бізнесу на фоні скорочення доходів у кризовий період. Попитом на сьогодні користуються лише короткострокові кредити на поповнення обігового капіталу, а домогосподарства тимчасово перестали бути значимою категорією позичальників. Протягом 2016 року скорочення валового корпоративного кредитного портфеля платоспроможних банків може становити 1 – 2%, а кредити домогосподарствам можуть знизитися на 2 – 3% (з урахуванням ефектів зміни обмінного курсу). Проте уже протягом 2017 року темпи зростання кредитування можуть різко прискоритися. Вартість кредитних ресурсів зменшуватиметься на фоні уповільнення інфляції, що, за відсутності нових шоків, дасть змогу НБУ і надалі знижувати ключову ставку.

Портфель кредитів українських банків скорочується другий рік поспіль. Протягом 2014 – 2015 років та I кв. 2016 року заборгованість за кредитами суб'єктів господарювання та фізичних осіб у гривні зменшилися на 26%, в іноземній валюті – на 36%. На скорочення кредитного портфеля помітно вплинув статистичний ефект – неплатоспроможні банки, у яких відкликано ліцензію, не надають даних про їх кредитну заборгованість. Водночас платоспроможні банки протягом перших п'яти місяців 2016 року показали помірне зниження кредитів суб'єктів господарювання та фізичних осіб.

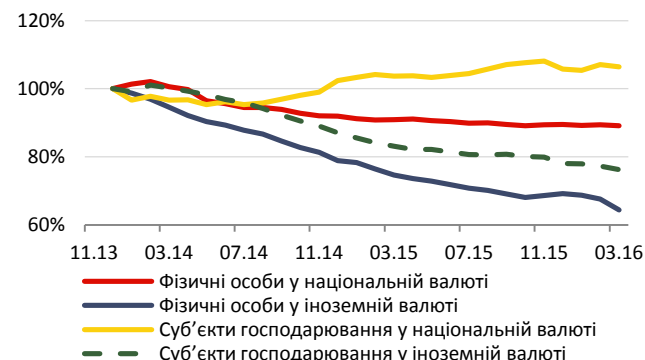
Банківське кредитування майже повністю зосереджено в сегменті суб'єктів господарювання. Його питома вага в загальному кредитному портфелі банків зросла з 64% у вересні 2008 року до 83% у березні 2016 року. Серед кредитів, що обслуговуються (I – III категорії якості за класифікацією Національного банку), частка суб'єктів господарювання на кінець I кв. 2016 року становила 89%.

Динаміка кредитів усього (2013 р. =100%)*

* Різкі перепади в обсягах пов'язані із виведенням неплатоспроможних банків з ринку.
Джерело: НБУ

Динаміка кредитів, наданих банками, що були платоспроможними станом на 01.04.2016 (2013 р. =100%)

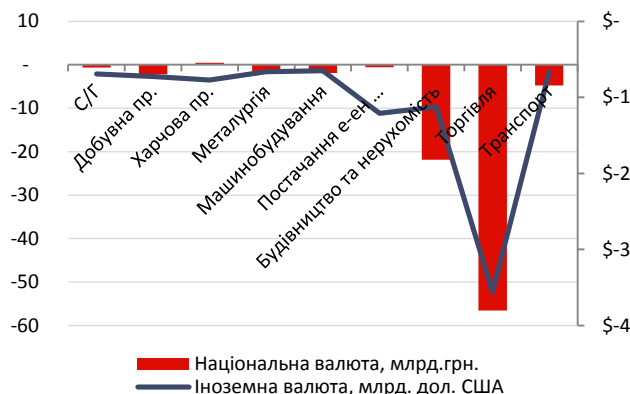

Джерело: НБУ

Найбільше скорочення кредитного портфеля у національній валюті відбулося в торгівлі, будівництві та операціях з нерухомістю, що насамперед пояснюється скороченням внутрішнього ринку. У торгівлі зменшення обсягу кредитів більш помітне порівняно з іншими галузями через високу частку кредитів строком до одного року.

Зміна заборгованості за кредитами в розрізі галузей – найбільших позичальників банків у 2014 – 2016 роках*

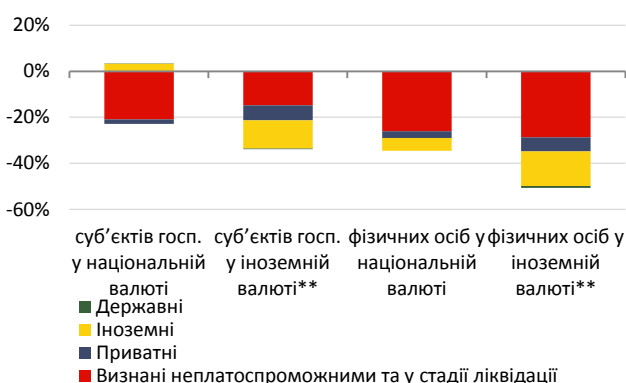
*З 01.01.2014 до 01.04.2016.

** Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

** Постачання електроенергії, газу, води та поводження з відходами.

Джерело: НБУ

Зміна заборгованості за кредитами у 2014 – 2016 роках, млрд. грн.*

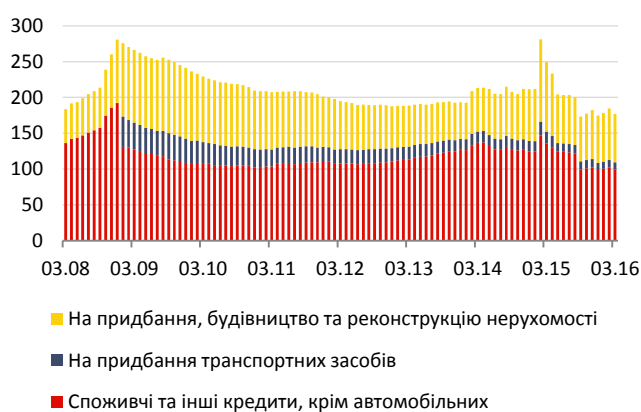
*З 01.01.2014 по 01.04.2016.

** Розраховано як зміна заборгованості в еквіваленті дол. США.

Джерело: НБУ

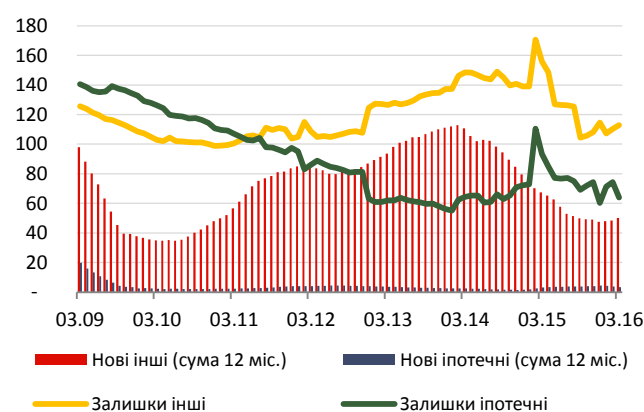
Згорання кредитування домогосподарств, що почалося після кризи 2008 – 2009 років, продовжилося у 2014 – 2015 роках. З 2009 року банкам фактично було заборонено кредитувати фізичних осіб в іноземній валюті, а тому заборгованість домогосподарств у валюті на кінець I кв. 2016 року скоротилася у 7.3 раза порівняно з піковим значенням вересня 2008 року. Додатковим важливим фактором скорочення заборгованості фізосіб були процеси її реструктуризації. Споживче кредитування, яке за сталих цін на імпорتنі товари пережило сплеск у 2011 – 2013 роках, за інерцією зростало у першому півріччі 2014 року, але знизилось у 2015 році. У I кв. 2016 року спостерігалось його незначне зростання.

Кредити домогосподарствам за цілями, млрд. грн.

Джерело: Національний банк України

Кредити домогосподарствам, млрд. грн.

Джерело: Національний банк України
Вказано суму нових кредитів за останні 12 місяців

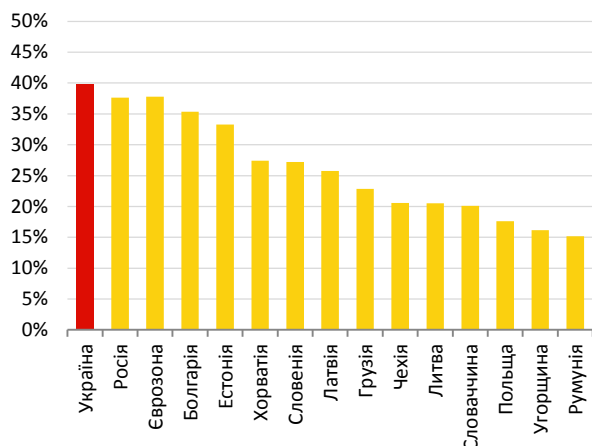
Відновлення кредитування банками буде повільним, незважаючи на достатній рівень ліквідності в секторі. Основні причини, що стримуватимуть кредитування такі:

- Високий рівень закредитованості реального сектору. За співвідношенням банківських кредитів компаніям до ВВП, Україна обіймає перше місце у Східній Європі. Для більшості позичальників поточний рівень кредитного навантаження є вкрай високим і не дає змоги залучати нове боргове фінансування. Водночас рівень закредитованості домогосподарств в Україні є найнижчим у регіоні.

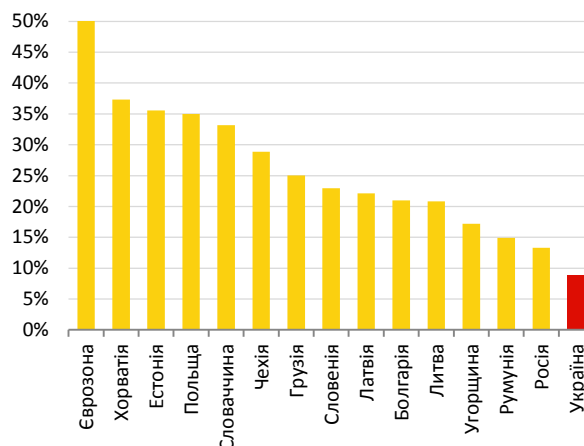
- Укraj низький рівень захисту прав кредиторів – більшість банків не готові брати на себе нові кредитні ризики, не будучи упевненими, що зможуть у майбутньому ефективно захищати свої права у відносинах із позичальниками.
- Існування ряду законодавчих обмежень та регулярна поява нових законодавчих ініціатив, що унеможливають ефективну роботу із кредитами фізичних осіб, у тому числі мораторій на відчуження житлової нерухомості, що є заставою за кредитами, та примусову конвертацію валютних кредитів за історичним курсом.

Співвідношення кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП

Джерело: ЄЦБ, МВФ, Євростат, центральні банки країн, НБУ

Співвідношення кредитів домашнім господарствам до ВВП

Джерело: ЄЦБ, МВФ, Євростат, центральні банки країн, НБУ

За оцінками НБУ, протягом 2016 року скорочення валового корпоративного кредитного портфеля платоспроможних банків може становити 1 – 2%, а кредити домогосподарствам можуть знизитися 2 – 3% (з урахуванням ефектів зміни обмінного курсу). Очікується, що протягом 2017 року кредитування відновиться, а темпи приросту кредитного портфеля можуть сягнути 10%.

Зміни регуляторного середовища у 2015 році – першому півріччі 2016 року

Упродовж 2015 року – першого півріччя 2016 року відбулися важливі зміни в підходах до регулювання та нагляду за фінансовим сектором України. Найчисельніші та найкардинальніші зміни були реалізовані в банківському секторі. Запроваджено нові правила, які насамперед орієнтовані на посилення інституційної та фінансової незалежності Національного банку, посилення інституційної спроможності ФГВФО, підвищення рівня прозорості банківського сектору, удосконалення регулювання платоспроможності банків.

Посилено інституційну та фінансову незалежність Національного банку

Змінено порядок розподілу прибутку Національного банку – до Державного бюджету України не може бути перераховано більше прибутку до розподілу, ніж визначено в річній фінансовій звітності, підтвердженій зовнішнім аудитом та затвердженій Радою Національного банку. Кількість членів Ради та Правління Національного банку України скорочена до 9 та 6 осіб відповідно, Правління Національного банку перетворено на колегіальний орган з рівними правами всіх членів. Заплановано збільшити кількість засідань Ради Національного банку та розширено її повноваження. Правління Національного банку має право утворювати спеціалізовані комітети з делегуванням їм частини повноважень.

Утворено Раду з фінансової стабільності (далі – Рада)

Започатковано роботу міжвідомчого органу для обміну інформацією та своєчасного виявлення системних ризиків для фінансової системи України, узгодження необхідних заходів за наявності нестійкого стану банківської системи. Рада утворена у складі: Голови Національного банку (та одного заступника), Міністра фінансів України (та одного заступника), Голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Голови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, директора-розпорядника ФГВФО. Рішення Ради носять рекомендаційний характер. Відповідно до статті 7¹ Закону України “Про Національний банк України” Рада встановила наявність ознак нестабільності у фінансовій та банківській системі, що надало НБУ право визначити тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками та іншими особами, які можуть бути об’єктами його перевірки. Із часу створення Ради відбулося сім засідань.

Посилено інституційну спроможність ФГВФО

Прискорено строки виплати вкладникам гарантованого розміру відшкодування за рахунок скорочення термінів формування реєстру вкладників (з трьох до одного робочого дня) та його затвердження (з шести до трьох днів). Регламентовано кримінальну відповідальність керівників або службових осіб банку за внесення недостовірних відомостей про вкладника, що унеможлиблює ідентифікацію вкладника та зтягує здійснення виплат. ФГВФО надано можливість створити “консолідований офіс” для роботи з активами неплатоспроможних банків і таким чином підвищити ефективність реалізації майна. Розширено джерела формування ресурсів ФГВФО шляхом включення до їх складу коштів, отриманих від управління майном ФГВФО (у тому числі щодо відчуження, оренди). Передбачено, що з 01 січня 2017 року гарантії ФГВФО в розмірі не більше 200 тис. грн. поширюватимуться також на кошти фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності.

Запроваджено депозитні договори без права дострокового розірвання

Змінами до законодавства скасовано обов’язок банків повертати строковий вклад на першу вимогу вкладника – фізичної особи, що робить ресурсну базу банків більш стійкою та прогнозованою. Вкладникам надано право вибору типу договору вкладу – “строковий” або “на вимогу”. Це означає, що видача вкладу або його частини за першою вимогою є можливою лише за договором банківського вкладу “на вимогу”. Дострокове повернення строкового вкладу та нарахованих процентів за цим вкладом

можливе тільки, якщо це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу.

Започатковано оприлюднення інформації про набуття істотної участі в банках та інформації щодо складу банківських груп

Національний банк розпочав оприлюднення детальної інформації щодо погодження або заборони набуття істотної участі в банках. Інформація містить найменування банку, щодо якого подано пакет документів на набуття істотної участі, найменування заявника, відомості про розмір частки участі в банку, яку заявник має намір набути, суть рішення. Така звітність публікуватиметься кожні півроку.

Передбачено додатковий нагляд за банківськими групами. Національний банк має право встановлювати вимоги до банківської групи на консолідованій та субконсолідованій основі щодо наявності ефективної системи корпоративного управління, управління ризиками, достатності регулятивного капіталу, економічних нормативів тощо. Це сприятиме обмеженню ризиків банківських груп та стабільному функціонуванню банківської системи.

Посилено відповідальність пов'язаних із банками осіб

Змінами до законодавства посилена цивільна, адміністративна і кримінальна відповідальність пов'язаних із банком осіб за доведення банку до неплатоспроможності. Умисне доведення банку до неплатоспроможності каратиметься обмеженням або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років. Також посилено вимоги до розкриття структури власності банку – банки зобов'язано оприлюднювати інформацію про фізичних осіб, які прямо або опосередковано через інших юридичних осіб володіють корпоративними правами в банку. Розширено перелік пов'язаних із банками осіб та встановлена вимога для банків щодо подання Національному банку інформації про них.

Здійснено перехід банків на міжнародні стандарти фінансової звітності

З 01 грудня 2015 року Національний банк зобов'язав усі банки перейти на міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

Посилено критерії віднесення банків до категорії неплатоспроможних

Підставою для визнання банку неплатоспроможним є невиконання ним протягом п'яти робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами, тоді як раніше банк визнавався неплатоспроможним у разі невиконання 10 відсотків відповідних зобов'язань протягом 10 днів. Передбачено віднесення проблемного банку до категорії неплатоспроможних у разі виявлення фактів здійснення ним операцій оформлення (переоформлення) договорів, які можуть призвести до збільшення витрат ФГВФО, пов'язаних із виведенням банку з ринку.

Спрощено процедуру реорганізації банків та умови для докапіталізації банків

Спрощена процедура реорганізації може застосовуватися лише до банків, які за результатами діагностичного обстеження потребують додаткової капіталізації. Рішення про надання банківської ліцензії, генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій банку, що створюється в результаті злиття, має бути прийнятим протягом двох тижнів із дня подання банком пакета документів замість двох місяців, визначених у Законі України "Про банки і банківську діяльність". Також НБУ спростив умови для здійснення докапіталізації банків іноземними інвесторами.

Започатковано процедуру оприлюднення інформації про кредити НБУ, надані банкам на строк понад 30 календарних днів

Оприлюднюється найменування банку, сума та вид кредиту, тип наданого забезпечення і дата відповідного рішення Національного банку.

Регламентовано право Національного банку тимчасово не відносити банки до категорії проблемних та неплатоспроможних в окремих випадках

Прийнятий наприкінці грудня Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків" дає змогу НБУ не відносити банки до категорії неплатоспроможних у разі суттєвого зменшення розміру регулятивного капіталу та до категорії проблемних, якщо обсяг негативно класифікованих активів банку становить 40 відсотків і більше від загальної суми активів. Таке пом'якшення стосується лише тих банків, які виконують затверджені НБУ програму капіталізації / план реструктуризації.

Уточнено графік збільшення мінімального розміру статутного та регулятивного капіталу банків

Усі банки зобов'язані забезпечити мінімальний розмір статутного та регулятивного капіталу на рівні 120 млн. грн. до 17 червня 2016 року. Наступним проміжним етапом є збільшення розміру статутного та регулятивного капіталу до 200 млн. грн. до 11 липня 2017 року. Графік передбачає, що мінімальний рівень у 500 млн. грн. буде досягнуто банками до 11 липня 2024 року.

Розпочато лібералізацію антикризових валютних обмежень

Національний банк скасував обов'язковий продаж коштів, що надходять для здійснення іноземних інвестицій в Україні, скоротив строк депонування уповноваженими банками гривневих коштів для купівлі іноземної валюти за дорученням клієнтів. Банки зможуть купувати валюту для клієнтів починаючи з наступного операційного дня після попереднього депонування гривні. Спрощено порядок видачі дозвільних документів на здійснення операцій з іноземною валютою (клієнти уповноважених банків матимуть змогу не подавати документи, які є в публічному доступі та не надавати переклад SWIFT-повідомлень), спрощення валютних операцій за кредитними договорами, укладеними резидентами з МФО. Також здійснено кроки з пом'якшення обмежень на готівковому ринку, зокрема збільшено ліміт на зняття валюти з рахунку (до 100 тис. грн. на добу в еквіваленті) та її придбання на готівковому ринку (до 12 тис. грн. в еквіваленті).

Рекомендації

Однією з цілей підготовки ЗФС є розробка рекомендацій щодо реалізації дій, спрямованих на мінімізацію системних ризиків фінансового сектору. Також у цьому звіті НБУ окреслює власні завдання та наміри на короткострокову перспективу.

Рекомендації органам влади

Продовження співробітництва з МВФ

Необхідною умовою зниження системних ризиків та забезпечення фінансової стабільності є відновлення повноцінної співпраці з МВФ. Органам влади слід неухильно виконувати завдання та інші зобов'язання в рамках Програми співробітництва з Міжнародним валютним фондом.

Посилити захист прав кредиторів

Ризики шахрайства та невиконання вимог позичальниками є основним фактором, що стримує відновлення банківського кредитування в коротко- та середньостроковій перспективі. Погіршення якості кредитного портфеля банків протягом останніх кількох років значною мірою було зумовлено небажанням багатьох позичальників виконувати свої зобов'язання та їх шахрайськими діями. У стислі строки необхідно підготувати та прийняти закони, які посилять права кредиторів у суперечках із недобросовісними позичальниками (детальніша інформація у розділі “Юридичні ризики”).

Спростити механізми реструктуризації кредитів – прийняти закон про фінансову реструктуризацію

На сьогодні немає юридичних механізмів реструктуризації банківських кредитів без ініціювання процедури банкрутства підприємств, які готові відновити вчасне та повне обслуговування кредитів у разі переходу на більш м'який графік їх погашення. Прийняття законопроекту про фінансову реструктуризацію (так званий “київський підхід”) створить юридичні передумови для конструктивних переговорів між кредиторами та позичальниками.

Забезпечити прийняття закону про валютну іпотеку

Розроблено проект закону про реструктуризацію валютних іпотечних кредитів, що забезпечить конвертацію таких кредитів у гривню та їх часткове прощення для позичальників – фізичних осіб. Цей законопроект є компромісним та відображає добровільну згоду банків провести реструктуризацію кредитів тим позичальникам, які опинилися в скрутному економічному становищі через втрату робочих місць чи зниження доходів. Очікуваний збиток банківського сектору від реалізації цього закону становитиме близько 370 млн. дол. США, але вона дасть змогу врегулювати проблеми, які роками залишалися невирішеними.

Налагодити повноцінну роботу консолідованого офісу продажів ФГВФО

Передавання до ФГВФО майже 80 банків із початку 2014 року із сукупними номінальними активами на суму 396 млрд. грн.⁷ підкреслила низьку інституційну спроможність фонду працювати в умовах системної кризи. Частка гарантованих вкладів, які компенсуються коштами, отриманими від продажу активів, є мізерною і повернення депозитів здійснюється переважно за рахунок коштів, наданих урядом та Національним банком. Початок роботи консолідованого офісу сприятиме прозорості процедур продажу активів неплатоспроможних банків, що дасть змогу розширити коло потенційних покупців таких активів, у тому числі, залучити іноземних інвесторів.

⁷ на дату виведення банків з ринку

Якнайшвидше провести реформу державних банків, скоротити присутність держави в банківському секторі

Подальша робота державних банків без докорінних змін стандартів їх корпоративного управління вимагатиме суттєвих фіскальних витрат, що створює значні додаткові ризики для фінансової стабільності (детальніша інформація у тематичному матеріалі “Державні банки: масштабних реформ не уникнути”). Національний банк рекомендує в максимально стислі строки змінити принципи призначення членів наглядових рад і виконавчих органів державних банків. Необхідно розпочати реалізацію бізнес-стратегії державних банків та посилити спеціалізацію АТ “Ощадбанк” та АТ “Укресімбанк”. Держава повинна протягом двох наступних років відмовитися від повної гарантії за депозитами фізичних осіб в АТ “Ощадбанк”, а банк повинен стати учасником ФГВФО. Відмова від гарантій жодним чином не вплине на готовність держави підтримувати банк у разі необхідності. Критично важливим є залучення приватних інвесторів/МФО до АТ “Ощадбанк” та АТ “Укресімбанк” та відмова держави від володіння всіма іншими банками.

Рекомендації банкам

Визнати та відобразити у звітності понесені та очікувані збитки

Результати діагностичного обстеження 20 найбільших банків засвідчило, що банки у багатьох випадках уникають визнання боргів проблемними (це стосується навіть боргів, які де-факто не обслуговуються протягом 90 днів та більше), та роблять це лише під тиском регулятора та не завжди в повному обсязі. Зважаючи на те, що зволікання із визнанням проблемних боргів затягує процес відновлення кредитування, НБУ рекомендує банкам визнавати проблемну та негативно класифіковану заборгованість та формувати необхідні резерви самостійно, своєчасно та в повному обсязі. В першу чергу це стосується банків, які пройшли діагностичне обстеження в 2015 році або пройдуть його у 2016 році.

Підвищити стандарти ризик-менеджменту

На сьогодні стандарти ризик-менеджменту багатьох банків (як приватних, так і державних) є незадовільними і потребують суттєвих змін. Діагностичне обстеження 20 найбільших банків, проведене НБУ у 2015 році, показало, що практика прийняття кредитних рішень була вкрай недосконалою, а “апетит до ризику” був невиправдано високим, навіть в умовах стагнації економіки. Кредитування багатьох компаній та фізичних осіб здійснювалося без належної оцінки їх фінансового стану, що призвело до значного погіршення якості кредитного портфеля банків протягом двох минулих років. Банкам рекомендовано дотримуватися консервативних стандартів управління ризиками та здійснювати всебічну оцінку фінансового стану потенційних позичальників і детально аналізувати ділову репутацію менеджменту та акціонерів компаній-позичальників.

Підвищити стандарти якості фінансової звітності та аудиту

Діагностичне обстеження показало, що деякі банки свідомо спотворюють статистичну та фінансову звітність, яка передається Національному банку. Такі викривлення часто призводять до недооцінки кредитного ризику та фактичної недокапіталізованості банків. Крім того, фінансова звітність окремих банків, яка підтверджена аудитором, інколи не відображає повною мірою їх фінансовий стан. Національний банк здійснюватиме жорсткий контроль над якістю фінансової звітності банків та посилюватиме відповідальність за недостовірне розкриття інформації.

Координувати дії з повернення кредитів потенційно життєздатних підприємств

Наявність юридичних механізмів реструктуризації банківських кредитів не допоможе позичальникам та кредиторам, якщо останні не діятимуть узгоджено. Банкам не слід ініціювати банкрутство позичальника, якщо втрати для системи в цілому внаслідок цього банкрутства будуть більшими ніж вигоди окремого банку від реалізації застави. Адже загальне погіршення якості кредитного портфеля банківської системи може мати негативні наслідки і для банку – продавця застави. Якщо підприємство-боржник є

потенційно життєздатним, то відновлення його платоспроможності, збереження робочих місць та повернення боргів усім кредиторам повинно бути пріоритетом.

Плани та наміри Національного банку

Подальше вдосконалення нормативної бази із урахуванням рекомендацій Базельського комітету та вимог Директив ЄС

Протягом 2016 року НБУ планує активізувати роботу над удосконаленням нормативної бази на основі рекомендацій Базельського комітету та продовжити її гармонізацію з нормативами ЄС. Зокрема протягом 2016 року НБУ планує розробити дорожню карту впровадження нової структури регулятивного капіталу, вимог щодо покриття капіталом ринкового та операційного ризиків та нормативів ліквідності LCR та NSFR. Впровадження нових вимог не буде швидким і стане можливим лише після завершення етапу перезавантаження банківського сектору.

Упровадження нових підходів до оцінки кредитних ризиків

Національний банк має намір принципово змінити підходи до оцінки кредитного ризику банками, що визначатимуться в новій постанові про оцінку кредитного ризику, яку буде затверджено до кінця червня 2016 року і впроваджено з початку 2017 року. Діючі підходи оцінки кредитного ризику базуються на правилах, що створювало банкам певні можливості необ'єктивного відображення якості кредитного портфеля. На сьогодні категорія якості кредиту визначається як фінансовим станом позичальника, так і регулярністю та вчасним обслуговуванням ним кредиту. Такі правила давали змогу штучно завищувати категорію якості кредитів внаслідок обслуговування старих кредитів через залучення фінансової допомоги або нових кредитів. Щодо цінних паперів, окремі банки активно використовували практику забезпечення їх штучного котирування на біржах, що давало змогу не формувати резерви за цінними паперами навіть, якщо фінансовий стан емітента був незадовільним. Національний банк планує запровадити нові підходи до оцінки кредитних ризиків, відповідно до яких ключову роль відіграватиме фінансовий стан позичальника/емітента.

Початок упровадження інструментів макропруденційного нагляду

Макропруденційне регулювання – новий напрям роботи регуляторів фінансового сектору, що є наслідком глобальної фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 років. На сьогодні НБУ лише фрагментарно використовує окремі інструменти макропруденційного регулювання, наприклад, визначає особливі правила оцінки кредитного ризику за валютними кредитами. Також нормативними актами передбачено можливість активації починаючи з 2020 року буферів капіталу банків, що є класичними інструментами макропруденційної політики у світовій практиці. Протягом 2016 року НБУ розпочне роботу над концепцією макропруденційного регулювання банківського сектору.

Поступове послаблення адміністративних бар'єрів

Протягом 2016 року НБУ планує і надалі послаблювати адміністративні обмеження, що були запроваджені в розпал кризи. Динаміка процесу насамперед залежатиме від макроекономічних показників і зовнішніх ризиків для фінансової стабільності. Зокрема, НБУ планує і надалі збільшувати ліміт зняття готівкових коштів із валютних рахунків фізичних осіб та ліміт на купівлю валюти фізичними особами.

Додаткові тематичні матеріали

Державні банки: масштабних реформ не уникнути

Банки з державним капіталом, на які припадає близько третини загальних активів, є джерелом суттєвих системних ризиків для фінансового сектору. За час свого функціонування вони не відіграли ролі локомотиву економічного зростання, а їх діяльність часто була сфокусована на кредитуванні підприємств, що перебували у колі бізнесових інтересів деяких політичних діячів. Покладання банків з державним капіталом на допомогу за рахунок бюджету створює проблему морального ризику та не стимулює до поліпшення корпоративного управління та впровадження якісного ризик-менеджменту. Як наслідок, загальна сума фіскальних витрат на докапіталізацію державних банків із 2008 до 2015 року перевищила 74 млрд. грн., або 6.4% ВВП відповідних років. Наприкінці січня 2016 року уряд, за підсумками проведеного Національним банком у 2015 році діагностичного обстеження банків, знову докапіталізував Ощадбанк та Укресімбанк сукупно майже на 14.3 млрд. грн. з державного бюджету. Також сьогодні можна стверджувати, що націоналізація трьох банків у розпал кризи 2008 – 2009 років є прикладом нераціональних державних рішень.

Протягом тривалого часу державні банки залишалися неефективними через слабкість корпоративного управління, відсутність зрозумілих бізнес-моделей та історичну залежність від завдань, поставлених органами влади. Продовження їх діяльності в такому форматі несе значні ризики, насамперед фіскальні. Саме тому протягом 2016 року повинні кардинально змінитися стандарти корпоративного управління в державних банках. Має відбутися посилення їх спеціалізації та перехід до діяльності, заснованої виключно на принципах максимізації віддачі на вкладений капітал. Залучення стратегічного інвестора до Ощадбанку та Укресімбанку повинно відбутися якомога швидше. Також держава повинна вийти із володіння всіма іншими банками в максимально короткі строки.

Банки із державним капіталом відіграють роль “тихої гавані” для клієнтів

На кінець першого кварталу 2016 року в Україні працювало шість банків з істотною (понад 85%) часткою держави в капіталі. З останніх подій слід відзначити приєднання АКБ Київ до Укргазбанку, та віднесення Родовід банку до неплатоспроможних.

Банки з державним капіталом

	частка держави в капіталі
Системно важливі державні банки	
1. Укресімбанк	100%
2. Ощадбанк	100%
Банки, рекапіталізовані за участю держави	
3. Укргазбанк	95%
Інші банки (за призначенням — функціональні)	
4. Розрахунковий центр ⁸	86%
5. Держзембанк	100%
6. Український банк реконструкції та розвитку	100%

Джерело: НБУ

Під час кризи банки з державним капіталом відіграли позитивну роль “тихої гавані” для депозитів населення і ще більшою мірою для коштів юридичних осіб, на які не поширюється система гарантування вкладів. Головною причиною припливу коштів до державних банків була впевненість, що уряд підтримуватиме такі банки за будь-яких обставин, а тому ризики втрати коштів мінімальні. Це створило банкам із державним

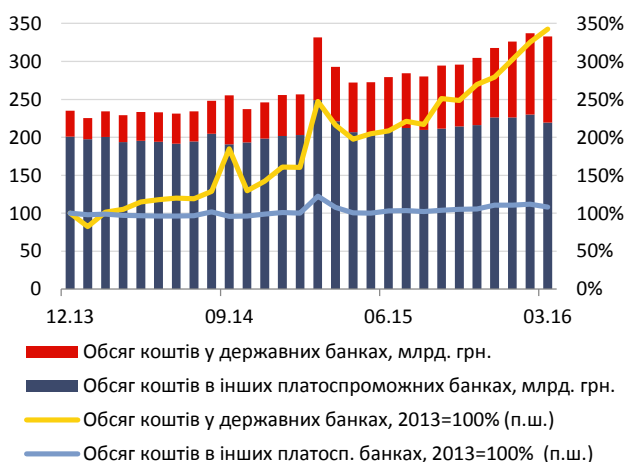
⁸ Публічне акціонерне товариство “Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках” – новий інфраструктурний елемент фінансового ринку України, створення якого передбачено нормами Закону України “Про депозитарну систему України”. ПАТ “Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках” утворено на базі ПАТ “Всеукраїнський депозитарій цінних паперів” - <http://www.ausd.com.ua/pro-bank/>

капіталом головну конкурентну перевагу – їх ресурсна база була і залишається стабільнішою порівняно з приватними банками.

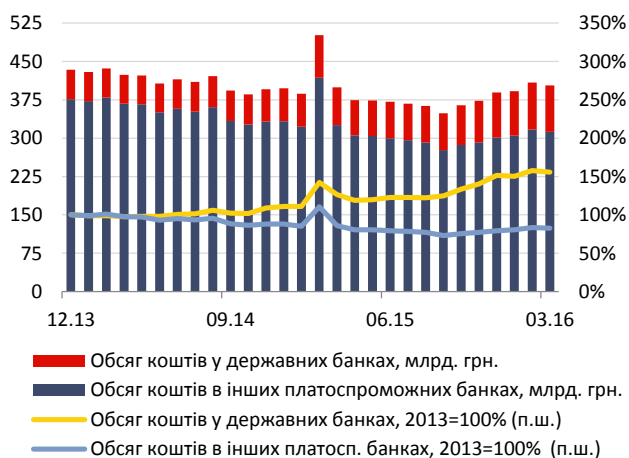
Протягом 2014–15 років суб'єкти господарювання переводили до банків із державним капіталом свої поточні рахунки та заощадження. Рахунки підприємств у національній валюті в трьох найбільших державних банках станом на кінець першого кварталу 2016 року зросли порівняно з початком 2014 року в 2.4 раза (на 31 млрд. грн.), а в інших платоспроможних банках⁹ – лише на 51%. Кошти в іноземній валюті зросли на 54% (в еквіваленті дол. США), за скорочення на 48% в інших банках. Обсяги коштів фізичних осіб у державних банках у національній валюті повернулися на докризовий рівень ще в середині 2015 року в той час, як в інших банках станом на кінець першого кварталу 2016 року скоротилися на 2%.

Динаміка коштів суб'єктів господарювання на рахунках у платоспроможних банках *

* На звітну дату.
Джерело: НБУ

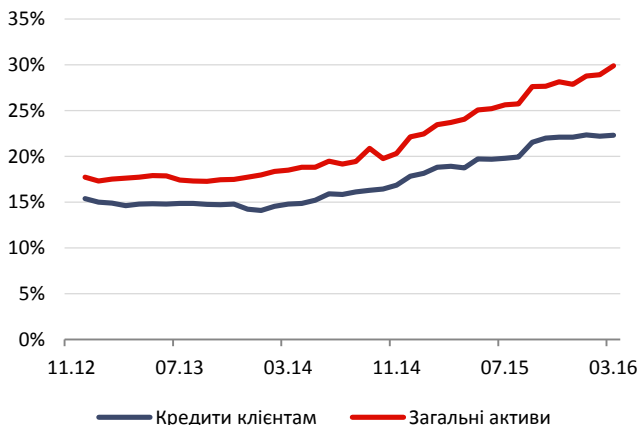
Динаміка коштів фізичних осіб на рахунках у платоспроможних банках *

* На звітну дату.
Джерело: НБУ

У 2014 – 2016 роках державні та квазідержавні банки збільшили активи на 249 млрд. грн., як наслідок – третина активів банківського сектору України станом на 01.04.2016 належала банкам з державним капіталом. Частково приріст відбувся внаслідок дії статистичного ефекту, пов'язаного з виведенням неплатоспроможних банків з ринку.

Сукупна частка Ощадбанку, Укресімбанку та Укргазбанку у банківському секторі

Джерело: НБУ

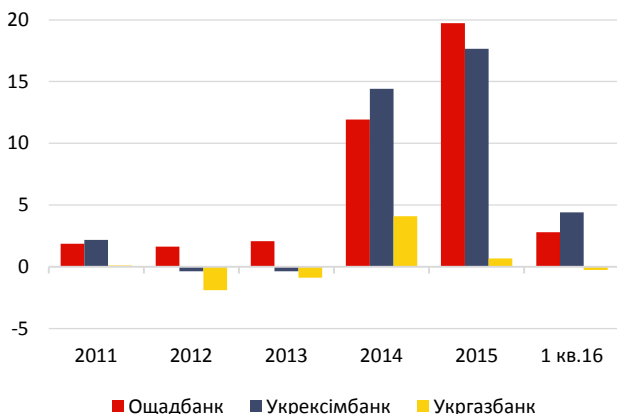
⁹ У банках, що були платоспроможними станом на 01/04/2016

Стандарти ризик-менеджменту банків із державним капіталом все ще низькі

Інерційність кредитування банками з державним капіталом в кризу призвела до зростання їх частки в сукупному кредитному портфелі банківської системи порівняно з 2013 роком з 15% до 23% на кінець першого кварталу 2016 року. Таке суттєве зростання їх частки свідчить про збереження високого “апетиту до ризику”, незважаючи на стагнацію економіки.

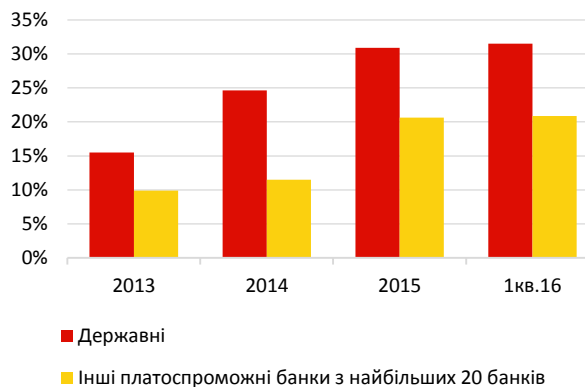
Банки з державним капіталом продовжували активне кредитування та активно формували резерви під знецінення кредитів, виданих неякісним позичальникам. На кінець першого кварталу 2016 року рівень резервування кредитного портфеля в банках з державним капіталом значно перевищував показники приватних банків. Значною мірою це є наслідком того, що у минулому кредитний портфель формувався в умовах тиску “політично значущих осіб”. Наприклад, украї ризиковими були рішення в секторах альтернативної енергетики, хімії, будівництва та нерухомості. Успіх роботи в цих секторах критично залежав від власників бізнесів близьких до владних структур. Після втрати власниками таких компаній політичного впливу фінансовий стан підприємств-позичальників значно погіршився. Крім того, деякі підприємства - позичальники, що належали чи належать до кола інтересів політичних діячів, відмовляються обслуговувати кредити, хоча продовжують ефективну операційну діяльність.

Формування резервів під знецінення кредитів, наданих клієнтам, млрд. грн.

Джерело: фінансова звітність банків за МСФЗ

Сформовані резерви на можливі втрати від активних операцій до кредитного портфеля

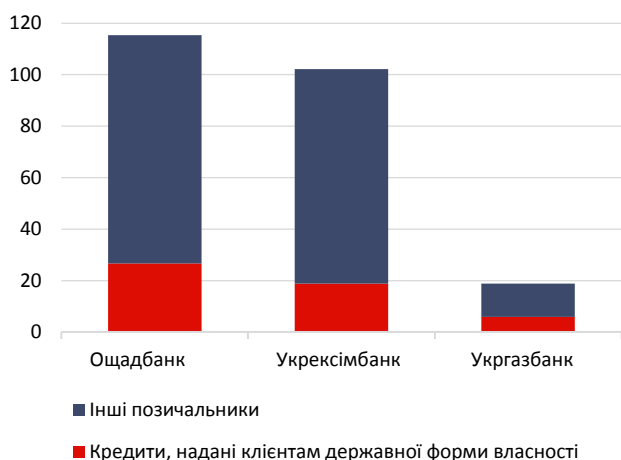
Джерело: НБУ

Додатковим фактором ризику роботи банків із державним капіталом є активне кредитування державних підприємств. Часто кредити видаються компаніям, які не можуть залучити кредитні ресурси в приватних банках через незадовільний фінансовий стан. Кредитування державних компаній банками з державним капіталом на практиці обмежувалося лише ковенантами, які містяться в кредитних угодах із міжнародними фінансовими організаціями (МФО), та визначають максимальну частку державних компаній у кредитних портфелях банків. Це дало змогу обмежити подальше розширення кредитування державного сектору.

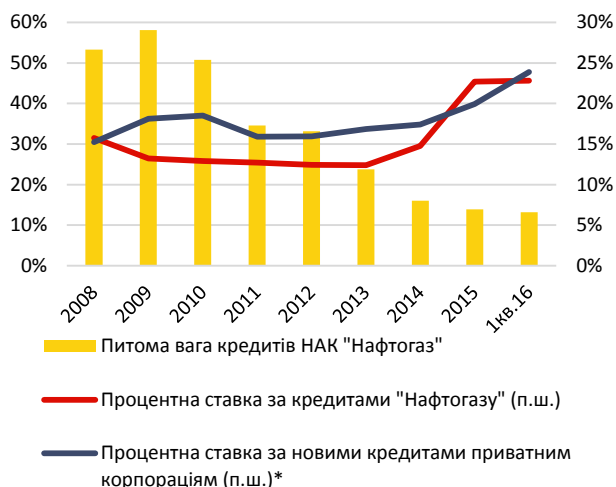
Значна частка кредитного портфеля банків із часткою держави формувалася на неринкових засадах. Зокрема НАК “Нафтогаз України” отримав кредит за процентною ставкою, нижчою ринкової. Кредитування НАК “Нафтогаз України” найбільшими державними банками було насправді використано як інструмент вирішення фіскальних проблем і завдало суттєвої шкоди інтересам банків.

Заборгованість клієнтів державної форми власності перед найбільшими державними банками станом на 01.04.16, млрд. грн.

Кредити НАК "Нафтогаз України" у портфелі Ощадбанку

* Наданими Ощадним банком України приватним нефінансовим корпораціям у національній валюті за даними грошово-кредитної статистики, % річних.

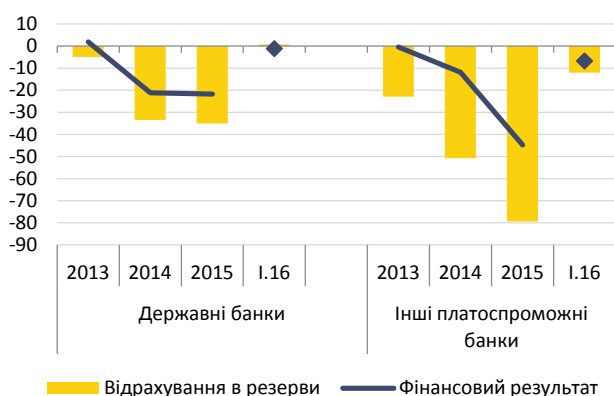
Джерело: фінансова звітність банків за МСФЗ, НБУ

Джерело: фінансова звітність банків за МСФЗ

Низький рівень ризик-менеджменту та кредитування неякісних позичальників регулярно призводили та призводять до погіршення якості кредитного портфеля державних банків. Починаючи із 2008 року державні банки постійно потребували додаткового капіталу. Сукупні витрати на докапіталізацію державних банків протягом 2008 року – першого кварталу 2016 року становили 88.5 млрд. грн. (8.7 млрд. дол. США за історичним обмінним курсом). Крім того, нараховані процентні витрати на обслуговування ОВДП, за рахунок яких відбувалася капіталізація державних банків, сягнули 37 млрд. грн. станом на кінець березня 2016 року. Діагностичне обстеження, проведене Національним банком у 2015 році, засвідчило, що Укрексімбанк та Ощадбанк за відсутності заходів, спрямованих на поліпшення прибутковості, потребуватимуть додаткового капіталу у 2017 році.

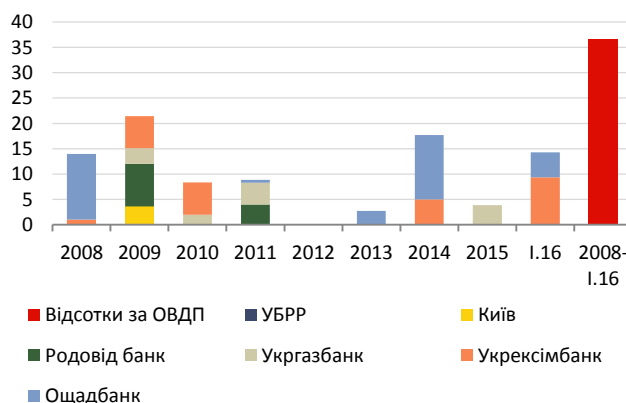
Основне навантаження на державні фінанси мала докапіталізація банків у 2008–2011 роках, у т.ч. націоналізованих банків (Укргазбанк, Банк Київ та Родовід банк). 30% витрат на докапіталізацію банків тоді було спрямовано на порятунок банків Родовід та Київ, які так і не змогли повернутися до нормальної операційної діяльності. Рішення про націоналізацію трьох банків під час кризи 2008/2009 років – приклад неефективних державних рішень у сфері роботи із неплатоспроможними банками. Фіскальні витрати на порятунок банків у кілька разів перевищили можливі збитки держави від вчасної ліквідації цих установ.

Фінансовий результат діяльності банків, млрд. грн.

Джерело: НБУ

Сукупні витрати на докапіталізацію, млрд. грн.

Джерело: НБУ

Державні банки потребують кардинальної зміни бізнес-моделей та залучення приватного інвестора / МФО

У лютому 2016 року уряд розробив та оприлюднив програмний документ “Засади стратегічного реформування державного банківського сектору”. Ключовим пріоритетом, визначеним у документі, є зміна підходів до корпоративного управління із посиленням ролі наглядових рад та перехід до чіткої спеціалізації банків.

Задекларовані урядом наміри щодо найбільших державних банків

Банк	Перспективи
Ощадбанк	<ul style="list-style-type: none">• Спеціалізація: обслуговування роздрібного, мікро, малого та середнього, частково великого бізнесу• Посилення незалежності менеджменту та ефективності корпоративного управління через конкурсне формування наглядових рад• Орієнтація роботи на максимізацію прибутку• Продаж не менше 20% акцій кваліфікованому інвестору до середини 2018 року• Прийняття державою рішення про терміни та умови поступового приєднання до ФГВФО починаючи з 2017 року.
Укресімбанк	<ul style="list-style-type: none">• Спеціалізація: обслуговування експортно-орієнтованих підприємств, підприємств, які реалізують інвестиційні імпорتنі проекти, підприємств, що виконують контракти за кордоном, обслуговування міждержавних торговельних /інвестиційних угод.• Посилення незалежності менеджменту та ефективності корпоративного управління через конкурсне формування наглядових рад• Орієнтація роботи на максимізацію прибутку• Продаж не менше 20% акцій кваліфікованому інвестору до середини 2018 року
Укргазбанк	<ul style="list-style-type: none">• Розробка стратегії, орієнтованої на продаж державної частки у капіталі до кінця 2017 року
Інші банки з державним капіталом	<ul style="list-style-type: none">• Вихід держави із капіталу банків протягом 2016 року

Політичний ризик є основним ризиком впровадження стратегії розвитку та рекомендацій Національного банку щодо державних банків. На сьогодні їх діяльність регламентована законами та підзаконними актами, зміни до яких потребуватимуть політичного консенсусу.

Вставка: світовий досвід роботи державних банків

Роль державних банків в економіках неоднозначна. Переваги, які державні банки мають у порівнянні із приватними банками, нівелюються недоліками, які перш за все пов'язані із спотвореною мотивацією у прийнятті кредитних рішень.

Переваги та недоліки наявності банків у власності держави

переваги	недоліки
<ul style="list-style-type: none">Кредитування державними банками є контр-циклічним, що стимулює економіку під час спаду. Насамперед це стосується МСБ.Тиха гавань (safe haven) для депозитів компаній та фізичних осіб, а також депозитів міжбанківського ринку у період банківських криз → більш стабільна ресурсна база.Забезпечення кращого доступу до фінансових послуг у віддалених регіонах.	<ul style="list-style-type: none">Контр-циклічне кредитування часто сфокусоване на тих позичальниках, для яких доступ до кредитних ресурсів не є критичним.Кредитні рішення часто мотивовані неекономічними аргументамиВідсутність достатніх стимулів у менеджменту банківНедостатній контроль якості активів → високі фіскальні витрати на капіталізацію

Світовий досвід свідчить, що у період розгортання кризових явищ збільшення участі держави у капіталі банків є поширеним антикризовим заходом. Характерним було збільшення частки державних банків у загальному обсязі активів банківського сектору країн-сусідів (Словенія, Польща, Румунія, Болгарія, Сербія). Запорукою успішності таких заходів є оперативність та тимчасовість. У цілому в період економічного зростання відбувається поступовий вихід держави з капіталів банків та зменшення ролі таких банків у фінансовому секторі. В окремих країнах ЦСЄ у 2014 році частка державних банків в активах повернулася до докризового рівня (Польща, Чехія). На теренах колишнього радянського простору дві країни (Вірменія та Грузія) повністю відмовилися від ідеї розвитку державних банків. У Росії частка банків з державним капіталом в активах банківського сектору Росії становить понад 50%. Проте уряд Росії має наміри протягом наступних кількох років зменшити свою частку у найбільшому державному банку "Сбербанк Росії" до 25%.

Частка банків з державним капіталом у загальному обсязі активів

Джерело: Raiffeisen Bank International AG, CEE Banking Sector Report 2015

Досвід країн-сусідів свідчить, що державні банки практично ніколи не використовуються як інструмент реалізації державної економічної політики, а їхня позитивна роль зводиться до згладжування кредитних циклів в економіці в кризові періоди. Практично усі державні банки є публічними компаніями, акції яких включено до біржових лістингів, а частка держави у капіталі має стійку тенденцію до зниження. При цьому збільшення капіталізації відбувається шляхом або перенесення прибутку, або вливань приватного капіталу, що призводить до поступового розмивання частки держави у статутних капіталах банків.

Хоча у розвинених країнах є приклади успішного функціонування державних банків (KfW у Німеччині, Bank Gospodarstwa Krajowego у Польщі), такі банки переважно виконують роль банків розвитку і займають несуттєву частку у банківському секторі. В цілому ж у більшості країн частка держави у фінансовому секторі неухильно знижується.

Стрес-тестування найбільших банків: методологічні підходи

Стрес-тестування, проведене у 2015 році, дало змогу оцінити рівень платоспроможності 20 найбільших українських банків та встановити системні ризики, притаманні сектору. Із урахуванням висновків, зроблених у процесі стрес-тестування НБУ упроваджує зміни до методології оцінки кредитного ризику та вдосконалює підходи до нагляду за банками. Також НБУ планує зробити стрес-тестування регулярним і надалі використовувати його як один із стандартних інструментів аналізу фінансової стійкості окремих банків та банківської системи в цілому. До кінця 2016 року планується звершити стрес-тестування наступних 40 банків.

Проведення стрес-тестування¹⁰ та докапіталізація на основі його результатів найбільших банків є однією із ключових умов співпраці України із МВФ та Світовим Банком. Протягом 2014 року було проведено стрес-тестування 34 найбільших банків, а у 2015 році – 20 найбільших банків. Якщо у 2014 році стрес-тестування здійснювалося із залученням зовнішніх консультантів, то у 2015 року воно проводилося виключно фахівцями Національного банку.

Методологія стрес-тестування НБУ ґрунтується на міжнародному досвіді та вдосконалюється з кожною ітерацією. Методологія стрес-тестування 2015 року розроблялася з урахуванням висновків і зауважень до методології 2014 року. Ключові зміни полягали у такому:

- упроваджено стрес-тестування великих позичальників та емітентів на індивідуальній основі;
- упроваджено єдиний шаблон розрахунків потреб у додатковому капіталі;
- поглиблено аналіз якості забезпечення;
- поглиблено аналіз ризиків операцій з пов'язаними особами.

Порівняння периметра стрес-тестування в 2014 та 2015 роках

	Стрес-тестування 2014	Стрес-тестування 2015
Виконавці	9 аудиторських компаній	НБУ: департамент інспекційних перевірок, департамент фінансової стабільності
Вибірка найбільших банків	34 банки, 79% активів банківського сектору	20 банків, 86% активів банківського сектору
Дата оцінки діагностики	01.01.2014	01.04.2015
Макроекономічні сценарії	Базовий, песимістичний	Базовий
Аналіз якості активів	Так	Так
Індивідуальне стрес-тестування великих позичальників	Ні	Так
Портфельне стрес-тестування кредитів	Так	Так

¹⁰ Для відповідності міжнародній практиці використовується термін стрес-тестування, який включає перевірку якості активів з метою верифікації історичних даних банку. У нормативно-правових актах НБУ аналогічний комплекс заходів визначається терміном діагностичне обстеження банків.

З метою встановлення реальних кредитних ризиків позичальників під час стрес-тестування у 2015 році НБУ дотримувався кількох ключових принципів, зокрема: (1) використання формули розрахунку резервів відповідно до рекомендацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, (2) критичність оцінки вартості ризикових видів забезпечення, (3) збільшення ваги фактора фінансового стану позичальника – суб'єкта господарювання для оцінки показника кредитного ризику та імовірності дефолту, (4) можливість урахування консолідованої звітності групи позичальника.

1. Застосування Базельської формули для розрахунку резервів. Під час розроблення методології стрес-тестування були проаналізовані рекомендації і практика щодо формули розрахунку резервів під знецінення кредитів, а саме: нормативно-правові акти НБУ, практика застосування МСФЗ, рекомендації Базельського комітету. Для стрес-тестування великих позичальників у методології НБУ дотримується рекомендацій Базельського комітету в частині оцінки резервів на рівні очікуваних збитків від кредитних операцій.

Порівняння формул для розрахунку розміру очікуваних збитків у 2014 та 2015 роках.

Відповідно до діючих нормативно-правових актів НБУ (постанова Правління НБУ від 25.01.2012 р. №23)	Методологія стрес-тестування 2015
$LLP = EAD * PD - ColVAdj$	$LLP = EAD * PD - ColVAdj * PD$
	Виведення: $LLP = EAD * PD * LGD$ оцінка очікуваних збитків за рекомендаціями Базельського комітету; $LG D = 1 - RR = 1 - \frac{ColVAdj}{EAD}$
LLP (loan loss provision) – резерв під знецінення заборгованості, EAD (exposure at default) – валова заборгованість позичальника, PD (probability of default) – показник ризику, імовірність дефолту позичальника, LGD (loss given default) – рівень збитку в разі настання дефолту за зобов'язаннями, RR (recovery rate) – рівень стягнення після настання дефолту за зобов'язаннями, ColVAdj – вартість забезпечення, скоригована на коефіцієнти ліквідності.	

2. Уточнення якості і прийнятності забезпечення для регуляторних цілей. Під час стрес-тестування визначені ризики недостатньої якості застави багатьох банків з точки зору регуляторних стандартів та концентрація на високоризикових видах застави, зокрема на майнових правах на інше майно. Цей вид застави включає заставу майнових прав на майбутню виручку за укладеними договорами та заставу майнових прав на поступку товарів за контрактами. Під час діагностики виявлено випадки зловживання банками таким видом застави, особливо в разі кредитування пов'язаних осіб. Наприклад, встановлено визнання застави банками у вигляді майнових прав на виручку на рівні значно вищому, ніж історичний рівень доходів від реалізації компаній-позичальників. Окремі банки також застосовували довільне трактування норм оцінки вартості забезпечення в разі використання застави майнових прав на поступку товарів за контрактами. Зокрема, оцінка вартості застави таких майнових прав часто визначається в обсязі контрактної вартості без належної перевірки ризиків отримання вигоди за такою заставою.

3. Уточнення принципів оцінки показника ризиків (імовірності дефолту) позичальника. Згідно з нормативно-правовими актами НБУ категорія якості кредиту і, відповідно, ризик невиконання зобов'язань позичальника – суб'єкта господарювання визначаються значною мірою вчасним здійсненням платежів за кредитом, ніж фінансовим станом позичальника. Такий методологічний підхід не запобігав

виникненню “кредитних пірамід”. У багатьох випадках було встановлено, що основним джерелом погашення заборгованості позичальників перед банком є нові кредити, а так звана висока якість кредитного портфеля забезпечується лише регулярними платежами, що здійснюються за рахунок нових позичених коштів. Банки уникали визнання високого кредитного ризику позичальників навіть, якщо їх фінансовий стан був незадовільним, і вони не були в змозі повернути залучені кредити за рахунок коштів від операційної діяльності.

Відповідно до міжнародної практики, кредитні ризики корпоративних позичальників насамперед визначаються оцінками фінансового стану позичальника (кредитним рейтингом) на підставі його фінансової звітності, у той час як прострочення платіжних зобов'язань перед кредитором є однією з ключових ознак знецінення або дефолту. Для наближення до міжнародної практики методологія стрес-тестування передбачала прогнозування своєчасності і повноти виконання зобов'язань залежно від достатності прогнозних грошових потоків від операційної діяльності.

4. Уточнення кредитного ризику з урахуванням консолідованої звітності групи компаній. Методологія стрес-тестування передбачала можливість оцінки кредитного ризику на рівні групи компаній з урахуванням консолідованої звітності. Практика оцінки кредитного ризику на рівні групи компаній значно відрізняється між банками. Найбільша перешкода в аналізі кредитного ризику на рівні групи – немає консолідованої звітності або її неналежна якість. Тому практика банків варіюється таким чином:

- банк не здійснює аналізу фінансового стану групи, тому що немає консолідованої звітності;
- банк складає консолідовану звітність групи для цілей власного аналізу;
- банк установлює вимогу до великих позичальників про обов'язкове надання консолідованої звітності групи, яка була підтверджена авторитетною аудиторською компанією та оцінює кредитний ризик на основі консолідованої звітності групи.

У межах індивідуального стрес-тестування великих позичальників консолідована звітність групи використовувалася в прогнозуванні достатності грошового потоку для обслуговування боргових зобов'язань групи. У разі кращої оцінки достатності на консолідованому рівні, ніж на рівні окремого позичальника, оцінка групи підвищувала оцінку позичальника.

Водночас результати стрес-тестування визначили проблемні моменти внутрішніх систем управління ризиками банків. Здійснюючи оцінку кредитних ризиків, банки схильні забезпечувати значною мірою формальну відповідність правилам регулятора і тому часто приховували сутність операції та справжній розмір її кредитного ризику. Перевага виконання деталізованих правил у тому, що зменшується роль суб'єктивності регулятора, але це часто призводить до ігнорування по суті важливої інформації та недооцінки ризиків позичальника. Прикладами такої негативної практики є активне кредитування позичальників із незадовільним фінансовим станом, прийняття ризикових видів забезпечення, здійснення операцій з пов'язаними особами. З метою посилення ефективності пруденційного нагляду НБУ значною мірою використовуватиме норми професійного судження для забезпечення принципу переважання сутності над формою.

Також під час перевірки якості активів виявлено практику окремих банків недостовірного відображення інформації в обліковій системі в частині характеристик позичальників та їх заборгованості. Найбільш наочними прикладами такої практики з точки зору донарахування резервів були випадки недостовірного відображення днів прострочення заборгованості. Це в основному було зумовлено бажанням штучного виконання нормативів.

Стрес-тестування великих позичальників визначило низький рівень кредитних стандартів та якості кредитного аналізу окремих банків. Найбільш значними ознаками такої незадовільної практики є:

- висока концентрація кредитного портфеля на кредитування великих позичальників, позичальників з окремих галузей, регіонів, кредитування в іноземних валютах;
- мала частка великих позичальників з фінансовою звітністю, підтвердженою зовнішнім аудитом;
- мала частка великих позичальників, чий кредитний ризик банк оцінює на рівні групи компаній з використанням консолідованої фінансової звітності;
- невикористання або обмежене використання в кредитному аналізі звіту про рух грошових коштів позичальників;
- високий рівень використання ризикових видів забезпечення (товари в обороті, майнові права на інше майно);
- кредитні рішення про надання кредитів компаніям з незадовільним фінансовим станом.

Додатково, якість кредитних рішень і коректність оцінки кредитного ризику безпосередньо залежать від якості облікової системи і фінансової звітності позичальників. За результатами аналізу фінансової звітності великих позичальників встановлені матеріальні неточності відображення фінансового результату. Найбільш яскравими прикладами помилок є відображення витрат, пов'язаних з валютною переоцінкою боргів, у складі операційних витрат (замість неопераційних витрат). Також викликає занепокоєння практика окремих банків надавати великі кредити юридичним особам, що користуються можливістю складання спрощеної форми фінансової звітності. Це значно обмежує глибину кредитного аналізу і може призвести до некоректного визначення фінансового стану та оцінки кредитного ризику.

Кредитний аналіз у межах стрес-тестування ідентифікував і підтвердив високі ризики операцій з пов'язаними особами. Комплексний підхід НБУ до аналізу активів найбільших банків, крім стрес-тестування платоспроможності, також включав діагностику операцій з пов'язаними особами банку. У результаті спільного аналізу позичальників за ознаками пов'язаності, ідентифіковані випадки неринкових умов кредитування пов'язаних осіб (низька процентна ставка, недостатнє покриття заставою) та необґрунтованих кредитних рішень (надання кредитів неплатоспроможним компаніям).

Результати стрес-тестування 2015 року окреслили напрям удосконалення наглядової функції НБУ у майбутньому. Зокрема, підтверджено необхідність переходу від принципів перевірки на відповідність (compliance supervision) до принципів оцінки ризиків (risk-based supervision). Основними перевагами нагляду на підставі оцінки ризиків є обов'язкова наявність елемента прогнозування під час здійснення оцінки ризиків та активне використання професійних суджень.

Із урахуванням вищезазначеного, НБУ планує проводити стрес-тестування регулярно, а також продовжити розроблення та впровадження інших інструментів нагляду на підставі оцінки ризиків. Рекомендації, зроблені на підставі результатів діагностичного обстеження значною мірою реалізовуватимуться в новому положенні НБУ з оцінки кредитного ризику.

Абревіатури та скорочення

АКБ	Акціонерний комерційний банк
АТО	Антитерористична операція
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ДАІ	Державна автомобільна інспекція
ДГ	Домашні господарства
ДКСУ	Державна казначейська служба України
ДССУ	Державна служба статистики України
ДПЕК	Донецька паливно-енергетична компанія
ЄКР	Єдиний казначейський рахунок
ЄС	Європейський Союз
ЗФС	Звіт про фінансову стабільність
ІДО	Індекс ділових очікувань
ІСЦ	Індекс споживчих цін
ІЦВ	Індекс цін виробників
МВФ	Міжнародний валютний фонд
Мінекономіки, МЕРТ	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
Мінфін, МФУ	Міністерство фінансів України
Мін'юст	Міністерство юстиції України
МСБ	Малий та середній бізнес
МСФЗ	Міжнародні стандарти фінансової звітності
МФО	Міжнародна фінансова організація
МХП	Миронівський хлібопродукт
НАК	Національна акціонерна компанія
НБУ	Національний банк України
НФК	Нефінансові корпорації
ОВДП	Облігації внутрішньої державної позики
ОЗДП	Облігації зовнішньої державної позики
ОП	Операційний прибуток
ПАТ	Публічне акціонерне товариство
ПДВ	Податок на додану вартість
ПІІ	Прямі іноземні інвестиції
США	Сполучені Штати Америки
ТА	Тимчасова адміністрація
ТРЦ	Торгівельно-розважальний центр
УБРР	Український банк реконструкцій та розвитку
ФГВФО	Фонд гарантування вкладів фізичних осіб
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦБ	Центральний банк